วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

ศิลปทวารวดี ตอนที่ ๑

ของ
ศาสตราจารย์ จอง บัวเซอลีเย่ (Jean Boisselier)
ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงแปลจากภาษาฝรั่งเศส

การค้นคว้าของสมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์ และศาสตราจารย์ หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ ราว ๔๐ ปีมาแล้ว ได้ทำให้คำว่า "ศิลปทวารวดี" มีความหมายว่าเป็นสกุลประติมากรรมทางพุทธศาสนาที่มีลักษณะดั้งเดิมเป็นของตนเอง แม้ว่าจะได้รับอิทธิพลมาอย่างมากมายจากศิลปแบบหลังคุปตะในประเทศอินเดียก็ตาม ศิลปทวารวดีนี้ดูเหมือนจะเจริญขึ้นในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนใต้ ระหว่างพุทธศตวรรษ ที่ ๑๑ ถึง ๑๖ หรือ ๑๗ ในชั้นต้นศิลปแบบนี้ได้ค้นพบมากที่เมืองนครปฐมและลพบุรี แต่ต่อมาการค้นคว้าก็ค่อย ๆ เผยให้เห็นการขยายตัวอย่างมากมายของสกุลช่างแบบนี้ และศาสตราจารย์ บีแอร์ ดูปองต์ (*Pière Dupont*) ในวิทยานิพนธ์ของท่านชื่อ "วิชาโบราณคดีมอญแห่งอาณาจักรทวารวดี" ซึ่งแต่งขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๙๖ ก็สามารถแสดงให้เห็นได้อย่างแจ่มชัดถึงความสำคัญที่ศิลปทวารวดีมีต่อความเจริญแพร่หลายของศิลปทางพุทธศาสนาในแหลมอินโดจีน ในขณะเดียวกัน อารยธรรมโดยเฉพาะของศิลปทวารวดี ซึ่งประกอบด้วยเมืองต่าง ๆ สถาปัตยกรรมของตนเอง ลักษณะทางฝีมือช่าง ซึ่งมีอยู่ทั้งทางด้านชีวิตประจำวันและทางด้านศาสนาก็ค่อย ๆ แจ่มกระจ่างขึ้น แม้ว่าในปัจจุบันคำว่า "ศิลปทวารวดี" อาจใช้ได้สำหรับศิลปทุกแขนงที่เห็นได้อย่างชัดเจนเกี่ยวกับอารยธรรมในภาคกลางของประเทศไทย ระหว่างราวต้นพุทธศตวรรษ ที่ ๑๒ จนถึงราวต้นพุทธศตวรรษ ที่ ๑๘ แต่เราก็ยังไม่สามารถที่จะนำศิลปแบบนี้ไปเกี่ยวข้องกับหน่วยการเมืองหน่วยหนึ่งหน่วยใดได้อย่างชัดเจน

คำว่า "ทวารวดี" นี้ นายแซมวล บีล (*Samuel Beal*) ได้เริ่มใช้มาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๒๗ สำหรับชื่อซึ่งนักประวัติศาสตร์จีนใช้หมายถึงอาณาจักรที่ตั้งอยู่ระหว่างประเทศพม่าและประเทศกัมพูชา เมื่อราวพุทธศตวรรษ ที่ ๑๒ การใช้ชื่อและกำหนดสถานที่แห่งอาณาจักรนี้ได้เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไป แต่คำว่า "ทวารวดี" ก็ปรากฏขึ้นในประเทศไทยในสมัยหลังมาก คือ ใช้เป็นสร้อยนามตามทางราชการของพระนครศรีอยุธยาและกรุงเทพพระมหานครเท่านั้น ใน พ.ศ. ๒๔๐๖ ทฤษฎีเก่าแก่นี้จึงได้รับการยืนยัน เนื่องจากศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์ สามารถอ่านจารึกซึ่งกล่าวถึงพระราชาแห่งอาณาจักรทวารวดีไว้ว่า "ศรีทวารวดีศวร..." จารึกนี้ใช้ตัวอักษรในระหว่าง

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

(รูปที่ ๑)
เหรียญเงินมีจารึก "สรีทวารวตีศวร . . . ."
พบที่นครปฐม
ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๒ ซม.

พุทธศตวรรษ ที่ ๑๒—๑๓ และสลักอยู่บนเหรียญเงิน ๒ เหรียญ (*รูปที่ ๑*) ซึ่งค้นพบราว ๒๐ กว่าปีมาแล้ว ณ เมืองนครปฐม หลักฐานนี้ย่อมยืนยันว่า อาณาจักรทวารวดีมีอยู่จริงในระยะเวลาใกล้เคียงกับที่จดหมายเหตุจีนกล่าวอ้างถึง แต่ก็ไม่มีอะไรที่จะส่อให้เห็นถึงอาณาเขตหรือประวัติศาสตร์ของอาณาจักรนี้ สถานที่ซึ่งค้นพบเงินเหรียญรวมทั้งประเพณีและความมีหน้ามีตาของเมืองนครปฐม ย่อมทำให้อาจคิดได้ว่าเมืองนี้อาจเป็นศูนย์กลางทางศาสนา ถ้ามิได้เป็นราชธานีของอาณาจักรทวารวดีเอง แต่การค้นพบเงินเหรียญใหม่แบบเดียวกันเมื่อเร็ว ๆ นี้ ณ เมืองอู่ทอง ซึ่งเป็นสถานที่อีกแห่งหนึ่งที่สำคัญอย่างยิ่งเช่นเดียวกันในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ก็ชักจะทำให้ทฤษฎีเกี่ยวกับเมืองนครปฐมอ่อนลงไป เรายังไม่สามารถทราบถึงสถานที่ตั้งแห่งราชธานีของอาณาจักรทวารวดีได้ และเท่าที่อาจจะกล่าวได้จากการค้นคว้าในปัจจุบัน ก็คือว่า อาณาจักรทวารวดีนี้คงตั้งขึ้นในราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๒ เมื่ออาณาจักรฟูนันซึ่งเป็นอาณาจักรที่มีอำนาจอยู่ในภาคกลางของแหลมอินโดจีนระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๘—๑๑ ต้องสลายตัวลง อาณาจักรทวารวดีคงตั้งสืบต่อลงมาจนถึงราวต้นพุทธศตวรรษ ที่ ๑๘ เมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ แห่งประเทศกัมพูชาได้ทรงแผ่ขยายอำนาจออกมาทั่วลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา แต่อำนาจนี้ก็มีอยู่เฉพาะในรัชสมัยของพระองค์เท่านั้น ในระยะระหว่างต้นพุทธศตวรรษ ที่ ๑๒ ลงมาจนถึงต้นพุทธศตวรรษ ที่ ๑๘ นี้ก็ไม่มีหลักฐานอะไรอย่างแน่นอนเลยเกี่ยวกับอาณาจักรทวารวดี ได้ค้นพบจารึกแผ่นเดียวทางด้านประวัติศาสตร์ ณ เมืองอู่ทอง (*รูปที่ ๒*) จารึกขึ้นในราวพุทธศตวรรษ ที่ ๑๒—๑๓ และให้พระนามของพระราชา ๒ พระองค์ แต่ก็ไม่มีอะไรที่ยืนยันอย่างแน่นอนอีกว่าพระราชาทั้งสองพระองค์นี้ต้องเกี่ยวข้องกับอาณาจักรทวารวดี

การขยายอำนาจของอาณาจักรทวารวดีตลอดจนที่ตั้งของอาณาจักรเอง ก็ยังคงมืดมนอยู่ ร่องรอยทางโบราณคดีที่มีอยู่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตั้งแต่เมืองราชบุรีขึ้นไปจนถึงเมืองนครสวรรค์ และร่องรอยที่หนาแน่นอยู่ทางทิศตะวันตกของแม่น้ำนครชัยศรี ทำให้อาจคาดคิดได้ว่าดินแดนดังกล่าวคงเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรทวารวดี แต่ถึงกระนั้นเราก็ยังไม่สามารถทราบถึงสถานที่ตั้งแห่งราชธานีและอาณาเขตของอาณาจักรทวารวดีได้ ศิลปทวารวดีได้ขยายขึ้นไปไกลยังภาคเหนือ คือปรากฏมีอาณาจักรเล็ก ๆ ของชนชาติมอญอยู่ที่เมืองลำพูน (*หริภุญชัย*) จนถึงราวต้นพุทธศตวรรษ ที่ ๑๙ ทางทิศตะวันออกศิลปทวารวดีก็ได้แผ่ขยายไปไกลจนถึงดินแดนแถบจังหวัดเพชบุร-

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

(เมืองศรีเทพ) จังหวัดกาฬสินธุ์ *(เมืองฟ้าแดดสูงยาง)* และจังหวัดปราจีนบุรี *(ดงศรีมหาโพธิ)* ตลอดจนกระทั่งลงไปทางทิศใต้ *(ที่เมืองไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี และจังหวัดนครศรีธรรมราชฯลฯ)* แต่การที่ศิลปทวารวดีได้แผ่ขยายออกไปไกลเช่นนี้ ก็มิได้หมายความว่า ดินแดนอันกว้างขวางเหล่านั้นตกอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรเพียงอาณาจักรเดียว จากเหตุการณ์ทางด้านประวัติศาสตร์ซึ่งเราอาจทราบได้จากดินแดนต่าง ๆ เหล่านี้ โดยเฉพาะจากเมืองลำพูนและแหลมมลายู ทำให้เราไม่อาจคิดได้ว่า "ศิลปทวารวดี" เป็นศิลปของอาณาจักรใดอาณาจักรหนึ่งโดยเฉพาะ หากแต่เป็นการแสดงถึงวัฒนธรรมแบบหนึ่งที่แพร่หลายด้วยการเผยแพร่ของพระภิกษุสงฆ์ไปตามทางคมนาคมของชาวบ้านซึ่งมีมาแต่ก่อนแล้ว

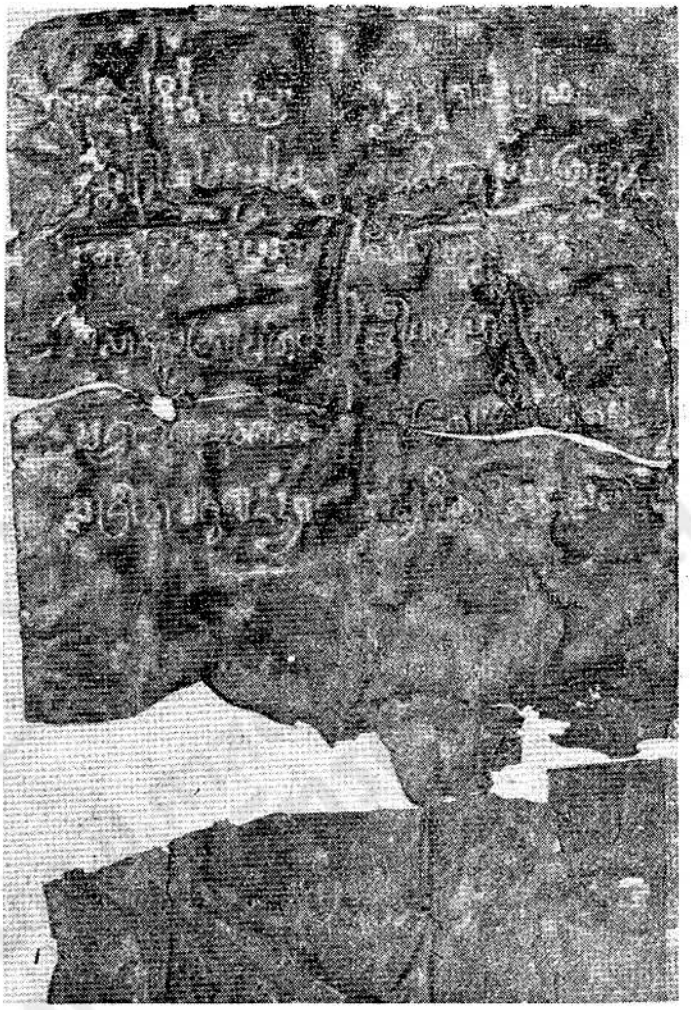

(รูปที่ ๒)
แผ่นจารึกเมืองอู่ทอง มีนามพระราชา ๒ พระองค์
พุทธศตวรรษที่ ๑๒—๑๓

ได้มีผู้เสนอมานานแล้วว่าเนื้อหาของศิลปนี้รวมทั้งการเผยแพร่ไปนั้น เป็นการกระทำของชนชาติมอญ พวกนี้ได้อาศัยอยู่ในดินแดนแถบนี้มานานก่อนที่ชนชาติไทยจะเข้ามาถึง อย่างไรก็ดี ก็ยังไม่มีการพิสูจน์ทางชาติวงศ์วิทยาที่อาจสนับสนุนทฤษฎีดังกล่าวได้ในปัจจุบัน คงมีอยู่แต่เพียงหลักฐานทางด้านจารึกภาษามอญโบราณ ที่มีอยู่เป็นจำนวนมากพอใช้และแผ่ขยายออกไปไกล อันอาจนำมาใช้สนับสนุนทฤษฎีดังกล่าวได้

แม้ว่าจากการค้นคว้าในปัจจุบัน เราจำต้องยึดถือคำ "ทวารวดี" ว่าเป็นแต่เพียงคำนามที่สะดวกที่มีผู้ยอมรับนั้นโดยทั่วไป และหมายถึงรูปศิลปแบบหนึ่งซึ่งรู้จักกันดีแล้ว แต่ก็

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

ไม่มีความหมายทางด้านการเมือง หรือภูมิศาสตร์อย่างแน่นอน ในขณะเดียวกันเราก็จำต้องยอมรับด้วยว่า ศิลปแบบนั้น แม้ว่าไม่สามารถชี้แจงถึงเหตุการณ์ในด้านประวัติศาสตร์ได้ แต่ก็ยังคงประกอบด้วยร่องรอยที่ทำให้เราอาจมองเห็นถึงวิวัฒนาการของอารยธรรมและความเชื่อถือ อันสืบเนื่องมาจากอิทธิพลจากที่ต่าง ๆ ซึ่งติดต่อกันลงมา

จากการค้นพบที่สำคัญใน ๕ ปีที่ล่วงมานี้ ปัจจุบันเราก็อาจกล่าวถึงลักษณะของ "ศิลปทวารวดี" ได้เกี่ยวกับเมืองต่าง ๆ ที่มีแผนผังเป็นของตนเองโดยเฉพาะ รวมทั้งวิธีก่อสร้างดั้งเดิมซึ่งลวดลายที่ใช้ตกแต่ง (*ดินเผา และที่สำคัญก็คือ ปูนปั้น*) นั้นเป็นสิ่งที่มีความสำคัญมาก นอกจากนี้ ก็มีประติมากรรมทางพุทธศาสนา ซึ่งมีลักษณะเป็นของตนเอง เครื่องประดับและเครื่องถ้วยที่มีลักษณะพิเศษ แม้ว่าศิลปทวารวดีส่วนใหญ่จะสร้างขึ้นในพุทธศาสนาลัทธิเถรวาท แต่พุทธศาสนาลัทธิมหายาน ซึ่งยังมิได้กลายเป็นลัทธิต้นตระกูล ก็ยังคงมีอยู่บ้าง เช่นเดียวกับรูปเคารพในศาสนาพราหมณ์ สำหรับรูปเคารพในศาสนาพราหมณ์เหล่านี้ย่อมแสดงถึงอิทธิพลของต่างชาติได้มากกว่าประติมากรรมในพุทธศาสนาลัทธิเถรวาท ซึ่งเป็นส่วนที่สำคัญที่สุดและมั่นคงที่สุดในศิลปทวารวดี

เนื่องจากยังไม่อาจกำหนดอายุเวลาได้อย่างแน่นอน เพราะเหตุว่า ยังไม่ได้ค้นพบหลักฐานที่บ่งถึงศักราชเลย แต่เราก็ยังสามารถค้นคว้าเกี่ยวกับวิวัฒนาการภายในของศิลปทวารวดีได้และด้วยการเปรียบเทียบกับศิลปภายนอก เราก็อาจแบ่งศิลปทวารวดีออกได้เป็น ๒ สมัยใหญ่ ๆ คือ

๑. สมัยก่อนทวารวดี ราวพุทธศตวรรษ ที่ ๘–๑๑ สมัยนี้ปรากฏมีการวางรากฐานแห่งอารยธรรมอินเดีย และโดยเฉพาะอย่างยิ่งพุทธศาสนา ลงในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา พร้อมด้วยการปรากฏมีศิลปวัตถุพื้นเมืองรุ่นแรกที่เลียนแบบหรือได้รับการบันดาลใจมาจากศิลปวัตถุอินเดีย

๒. สมัยทวารวดีอย่างแท้จริง ราวต้นพุทธศตวรรษ ที่๑๒–๑๗ นอกไปจากลักษณะร่วมกันอันมีอยู่เสมอแล้ว เราก็อาจแบ่งสมัยนี้ออกได้เป็น ๔ สมัยย่อย ๆ คือ

ก. สมัยเริ่มก่อตั้งศิลป ราวพุทธศตวรรษ ที่ ๑๒ เป็นสมัยที่ยอมรับเอาประเพณีในศิลปอินเดียแบบหลังคุปตะมาเป็นของตน

ข. สมัยก่อตั้งศิลป ราวพุทธศตวรรษ ที่ ๑๒–๑๓ อิทธิพลของศิลปแบบหลังคุปตะจะถูกผสมกลมกลืนเข้าไปเป็นอย่างดี ลักษณะสำคัญของศิลปทวารวดีจะเริ่มปรากฏขึ้นพร้อมกับลักษณะรูปภาพ (iconogrophy) และเทคนิคที่ใช้

ค. สมัยฟื้นฟูใหม่ ราวพุทธศตวรรษ ที่ ๑๔–๑๕ อิทธิพลของศิลปจากภายนอก โดยเฉพาะอย่างยิ่งศิลปศรีวิชัย ได้เข้ามามีอยู่เหนือประเพณีใหม่ ๆ (เช่นของศิลปอินโดนีเซีย ปาละ และประเทศอินเดียภาคใต้) ทั้งนี้ก็โดยเข้าปะปนกับลักษณะดั้งเดิมของศิลปทวารวดี

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

ง. *สมัยเสื่อม* ราวพุทธศตวรรษ ที่ ๑๖–๑๗ ปรากฏโดยเริ่มมีอิทธิพลของศิลปขอม ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากการที่ชนชาติขอมได้แผ่ขยายตัวเข้ามาในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา

ท้ายที่สุด ในพุทธศตวรรษ ที่ ๑๘ และ ๑๙ ก็คือ ศิลป ณ เมืองลำพูนและศิลปอู่ทองรุ่นที่ ๑ ศิลปทั้งสองนี้อยู่นอกเหนือไปจากกรอบแห่งศิลปที่เรากำลังศึกษาอยู่ แต่ก็อาจถือได้ว่าเป็นการสืบเนื่องต่อลงมาของศิลปทวารวดี ศิลปเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงการคงอยู่ต่อมาของศิลปทวารวดีในดินแดนภายนอกจนถึงราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๙ (คือพระเจ้าเม็งรายได้ทรงยึดเมืองลำพูนไว้ได้ใน พ.ศ. ๑๘๓๕) เป็นประการแรก และประการที่สอง ก็คือ ศิลปทวารวดีได้คงอยู่สืบต่อลงมาเป็นเวลานาน โดยเฉพาะในด้านประติมากรรม บนดินแดนที่เป็นถิ่นกำเนิดของตน

สมัยก่อนทวารวดี

แม้ว่าในปัจจุบันเรายังไม่อาจกล่าวได้อย่างแน่นอนถึงสกุลช่างที่มีอยู่อย่างแท้จริงในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนที่ศิลปแห่งอาณาจักรทวารวดีจะได้ก่อตัวขึ้น แต่อย่างน้อยที่สุดเราก็อาจกล่าวได้ว่า มีการติดต่ออยู่แล้วระหว่างประเทศอินเดียและภาคกลางของประเทศไทย ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษ ที่ ๘–๙ และการติดต่อเช่นนี้ก็ได้ก่อให้เกิดการเลียนแบบหรือการแปลความหมายเสียใหม่ของศิลปวัตถุอินเดียที่เข้ามาในระยะนั้น

เราได้รู้จักกันมานานแล้วถึงตะเกียงสำริดอันสวยงามแบบเมืองอาเล็กซานเดรียในประเทศอียิปต์สมัยจักรพรรดิโรมัน (*รูปที่ ๓*) ตะเกียงนี้ค้นพบที่ตำบลพงตึก ในเขตจังหวัด

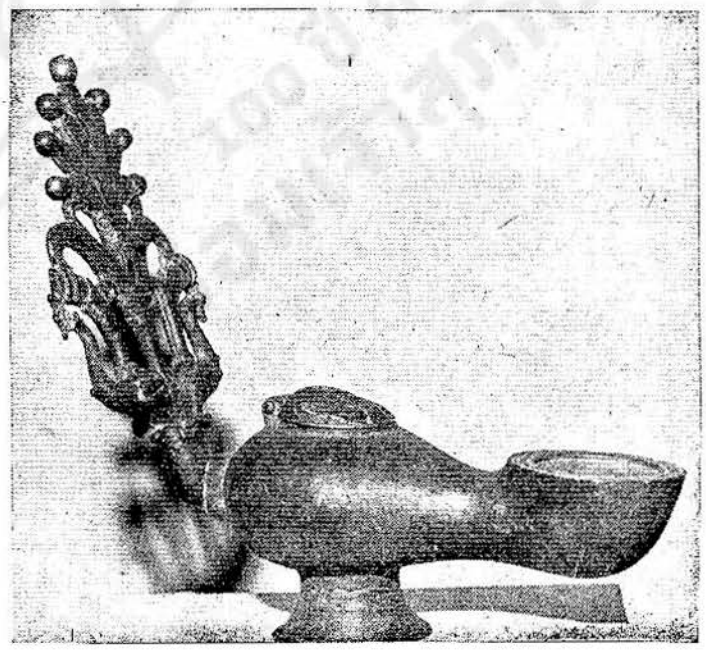

(รูปที่ ๓)
ตะเกียงโรมันสำริด พบที่ตำบลพงตึก จังหวัดกาญจนบุรี
ขนาดยาว ๒๑.๕ ซม. สูง ๒๗ ซม.

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

กาญจนบุรี นอกจากนี้ก็มีพลอยหัวแหวนและที่ประทับตรา ซึ่งค้นพบเป็นอันมากที่เมืองนครปฐม และดงศรีมหาโพธิตลอดจนพระพุทธรูปสำริดหลายองค์ ซึ่งกล่าวกันว่าเป็นศิลปแบบ "อมราวดี" (*รูปที่ ๔*) แต่หลักฐานรุ่นแรกเหล่านี้ก็อยู่กระจัดกระจายกันมากเกินไป รวมทั้งอยู่โดด ๆ มาก

(รูปที่ ๔)

พระพุทธรูปสำริด สมัยอมราวดี
ศิลปอนุราธปุระ หรือลังกาเก่า พบที่พงตึก
กาญจนบุรี สูง ๒๐.๕ ซม.

พระพุทธรูปสำริด ศิลปอมราวดี
ขนาดสูง ๒๕.๕ ซม.
พบที่จังหวัดนครราชสีมา

เกินไปด้วย จนไม่สามารถกล่าวได้อย่างแน่นอนว่ามีหลักฐานของอิทธิพลอารยธรรมอินเดียอย่างมั่นคงในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาที่ย้อนกลับไปไกลถึงขนาดนั้นได้ อย่างไรก็ดี ในขณะนี้ก็มิได้เป็นเช่นนั้นแล้ว การค้นคว้าเมื่อเร็ว ๆ นี้ ได้ทำให้ความรู้ของเราเกี่ยวกับสมัย "ก่อนทวารวดี" นี้กระจ่างขึ้นกว่าเดิมเป็นอันมาก และแสดงให้เห็นด้วยว่า หลักฐานทางโบราณคดีซึ่งแต่ก่อนดูกระจัดกระจายไม่รวมเป็นกลุ่มก้อนเดียวกันนั้น บัดนี้สามารถรวมเป็นกลุ่มเดียวกันได้อย่างแน่นอน หลักฐานเหล่านี้แสดงให้เห็นว่า วัฒนธรรมอินเดียซึ่งมีความสำคัญอยู่ในขณะนั้นพร้อมกับวัตถุซึ่ง

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

ลร้างขึ้นในแถบทะเลเมดิเตอร์เรเนียน ได้หลั่งไหลเข้ามายังดินแดนอันกว้างขวางตั้งแต่แหลมมลายูขึ้นไปจนถึงที่ราบสูงโคราช และหลักฐานที่มีมากที่สุดก็คูจะอยู่ในภาคกลาง (คือแถบเมืองนครปฐม อู่ทอง และคงศรีมหาโพธิ) ระยะ ๓ ศตวรรษแรกนี้เป็นระยะก่อนที่จดหมายเหตุจีนจะกล่าวถึงอาณาจักรทวารวดีเป็นครั้งแรกอย่างสั้น ๆ วัฒนธรรมที่เข้ามานี้ได้ก่อให้เกิดการเลียนแบบหรือการดัดแปลงขึ้นในท้องถิ่นของศิลปทุกวิถีทาง ด้วยเหตุนั้น วัฒนธรรมแบบนี้จึงเป็นเครื่องเชื่อมระหว่างวัฒนธรรมแบบหินใหม่ที่มีมาแต่ก่อนและค่อย ๆ สูญหายไป กับศิลปทวารวดี

หลักฐานทางโบราณคดีในสมัยนี้ ก็อาจแบ่งออกได้เป็นวัตถุที่นำเข้ามาจากต่างประเทศ และวัตถุที่ผลิตขึ้นในพื้นเมือง แต่วัตถุพื้นเมืองเหล่านี้ก็ได้รับการบันดาลใจอย่างค่อนข้างเห็นได้ชัดจากวัตถุที่นำเข้ามาจากต่างประเทศ

สำหรับวัตถุที่นำเข้ามาจากต่างประเทศนั้นก็มี พลอยหัวแหวนและที่ประทับตรา แต่ส่วนใหญ่ก็คงเหลือแต่เพียงร่องรอยของตราที่ประทับเป็นรอยไว้แล้วเท่านั้น ทั้งพลอยหัวแหวนและที่ประทับตรามาจากประเทศอินเดียและแถบทะเลเมดิเตอร์เรเนียน *(คือศิลปกรีกรุ่นหลังหรือศิลปโรมัน)* นอกจากนี้ ก็มีเครื่องประดับที่ทำด้วยทองและลูกปัดต่าง ๆ ลูกปัดเหล่านี้มีทั้งที่ทำด้วยทอง แก้วและหินมีค่า *(คือแบบที่เรียกกันว่า "โรมัน" และ "อินเดีย")* นอกนั้นก็มีประติมากรรมสำริดแบบกรีกรุ่นหลัง และโดยเฉพาะอย่างยิ่งพระพุทธรูปที่เรียกกันว่าแบบ "อมราวดี" นอกจากนี้ยังอาจมีแม่พิมพ์สำหรับประติมากรรมขนาดเล็ก ซึ่งรู้จักกันแต่เพียงเศษชิ้นส่วนที่แตกหักอยู่เท่านั้น

วัตถุที่ทำขึ้นในพื้นเมืองมีมากกว่า และมักแสดงให้เห็นจากการบันดาลใจที่ได้รับ ว่าเคยมีวัตถุต้นแบบอยู่ในประเทศไทย แต่ได้สูญหายไปเสียแล้ว วัตถุที่ผลิตขึ้นในพื้นเมืองเหล่านี้อาจแบ่งออกได้เป็น ๒ จำพวก คือ จำพวกแรก แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศิลปทางทิศตะวันตก ได้แก่ศิลปอินเดียหรือแถบทะเลเมดิเตอร์เรเนียน ส่วนจำพวกที่ ๒ แสดงให้เห็นถึงวัตถุที่เป็นแบบพื้นเมืองอย่างแท้จริงประกอบด้วย และมักแสดงให้เห็นถึงประเพณีสมัยหินใหม่ที่ยังคงเหลืออยู่

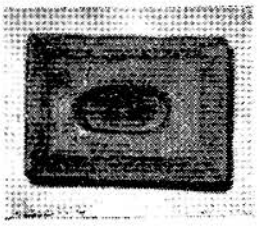

(รูปที่ ๕)
พลอยหัวแหวนและที่ประทับตรา
เลียนแบบอินเดียและกรีกรุ่นหลัง

ในจำพวกแรก ประกอบด้วยวัตถุดังต่อไปนี้คือ

— พลอยหัวแหวนและที่ประทับตรา ซึ่งมักเห็นได้จากรอยตราที่ประทับไว้แล้ว เป็นการเลียนแบบอย่างจงใจจากวัตถุต้นแบบของอินเดียและกรีกรุ่นหลัง หรือเรื่องราวใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นจากเรื่องราวในพื้นเมืองเอง *(รูปที่ ๕)*

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

– ลูกปัดทอง แก้ว หินมีค่า (เป็นต้นว่าพลอย *Cornelian*, หิน *quarts* และหินที่อยู่ในสกุลเดียวกัน, *jasper*, *chalcedony*, *corundum* และ *garnet* ฯลฯ) ลูกปัดเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าทำขึ้นในพื้นเมือง แต่ทำเลียนแบบลูกปัดต่างประเทศ (ยังคงมีร่องรอยของสถานที่ผลิต *ลูกปัด* อยู่ที่เมืองอู่ทองและคงศรีมหาโพธิ) อุตสาหกรรมเช่นนี้คล้ายกับอุตสาหกรรมที่เมืองออกแก้ว (*Oc - èo*) ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของประเทศเวียดนามบนฝั่งอ่าวไทย และอุตสาหกรรมที่เมืองกัวลาเซลินซิง (*Kuala Selinsing*) ในแคว้นเปรัก ประเทศมาเลเซีย และไม่ได้อยู่ในสมัยก่อนทวารวดีเท่านั้น แต่คงอยู่ต่อไปจนเกือบตลอดสมัยทวารวดีด้วย

– พระพุทธรูปสลักขนาดเล็ก ซึ่งเลียนแบบ "อมราวดี" อย่างแท้จริง เป็นต้นว่าที่นครปฐม เป็นการเลียนแบบที่ทราบได้อย่างแน่นอนในปัจจุบัน จากแบบที่แพร่หลายทั่วไปในภาคเอเชียอาคเนย์

– "แผ่นหินมีลายสลัก" ซึ่งยังไม่ทราบว่าใช้สำหรับทำอะไรแน่ แผ่นหินรูปวงกลม (*รูปที่ ๖*) หรือแท่งหินรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า (*รูปที่ ๗*) ประดับไปด้วยลวดลายที่ยืมมาจากศิลปอานราระ คือ ศิลปอมราวดีนั่นเอง

(รูปที่ ๖)
แผ่นหินลายสลักรูปวงกลม

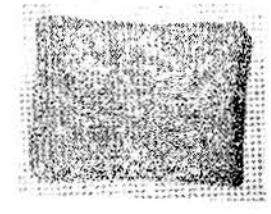

(รูปที่ ๗)
แท่งหินรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า

– เครื่องดินเผา ซึ่งแม้ว่ามักจะแตกหักและไม่บริบูรณ์ แต่ก็สามารถให้ความรู้ได้มากที่สุด แม้ว่าจะเป็นการยากที่จะแยกเครื่องดินเผาออกว่าชิ้นใดสำหรับใช้เป็นเครื่องมือ (*เช่น ตุ้มถ่วงแห เครื่องมือสำหรับขัด เครื่องใช้ของช่างย้วมผ้า*) หรือเป็นเครื่องประดับ (*ลูกปัดขนาดใหญ่แบบต่าง ๆ*) การแยกนี้ถ้าทำได้ ก็จะแสดงให้เห็นว่าได้รับอิทธิพลมาจากภายนอก หรือเกิดขึ้นจากประเพณีพื้นเมืองเอง เครื่องดินเผาสำหรับใช้ในบ้านก็อาจทำให้เกิดความคิดได้หลายประการ ในชั้นแรกมีถ้วยเล็ก ๆ ซึ่งมีรูปร่าง (*โดยเฉพาะแบบที่มีปากเป็นลายร่องเล็ก ๆ*

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

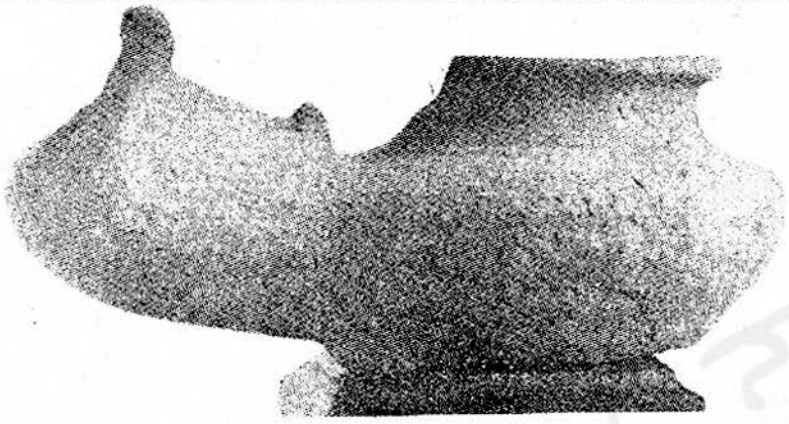

(รูปที่ ๘)
ตะเกียงดินเผา แบบโรมัน
พบที่จังหวัดนครปฐม

(รูปที่ ๙)
ประติมากรรมดินเผาทำจากแม่พิมพ์ สวมเครื่องประดับ
ตกแต่งแบบประหลาด และไว้ทรงผมศิลปก่อนคุปตะ
ในอินเดีย

โดยรอบ) และลายสลักซึ่งค่อนข้างหาได้ยาก ซึ่งทำให้หวนนึกไปถึงศิลปอานธระอีก นอกจากนี้ก็ยังมีเศษตะเกียงดินเผาที่ค่อนข้างสำคัญ *(เช่น ที่นครปฐม อู่ทอง บ้านบนฯ ลฯ)* ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความแพร่หลาย ของตะเกียงที่เรียกว่าแบบ "โรมัน" *(รูปที่ ๘)* ประติมากรรมดินเผาขนาดเล็กที่ทำจากแม่พิมพ์ ซึ่งความนิยมได้คงอยู่เป็นเวลานานในสถานที่หลายแห่ง *(เช่น นครปฐม ลพบุรี และโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่อู่ทอง)* พร้อมกับการใช้แม่พิมพ์ใหม่ๆ ซึ่งผลิตประติมากรรมแบบใหม่ขึ้นอีก ประติมากรรมเหล่านี้สวมเครื่องประดับตกแต่งแบบประหลาด และไว้ทรงผมอันอาจคิดได้ว่าเป็นของศิลปแบบก่อนคุปตะ ในประเทศอินเดีย *(รูปที่ ๙)* สิ่งที่สำคัญยิ่งกว่านั้นขึ้นไปอีก สำหรับความเห็นของข้าพเจ้า เพราะเหตุว่า แสดงให้เห็นถึงการมีตัวตนอย่างแท้จริงของสถาปัตยกรรม ที่ได้สูญหายไปแล้ว ก็คือแผ่นอิฐสลัก๒แผ่นซึ่งค้นพบที่เมืองอู่ทองแผ่นหนึ่งประดับด้วยรูปพระภิกษุสงฆ์ ๓ รูป ครอง

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

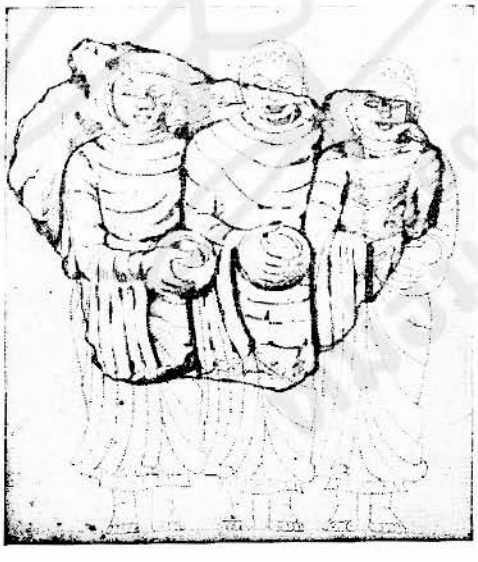

(รูปที่ ๑๐)
ปูนปั้นดินเผาทำเป็นรูปพระภิกษุ ๓ องค์ กรองจีวรและถือบาตรแบบอมราวดี ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อู่ทอง สุพรรณบุรี

จีวรตามแบบอมราวดี (*รูปที่ ๑๐*) อีกแผ่นหนึ่งมีรูปนางกินรีซึ่งมีลักษณะเก่าแก่โดยเฉพาะ (*รูปที่ ๑๑*) แบบศิลปอันพิเศษนี้ชวนให้กะกำหนดอายุแผ่นอิฐทั้ง ๒ แผ่นนี้ว่า อย่างช้าที่สุดก็คงประดิษฐ์ขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐

สำหรับวัตถุจำพวกที่ ๒ คือ แบบพื้นเมืองเอง ก็มีเครื่องดินเผาที่ใช้สอยในบ้านซึ่งส่วนใหญ่คงเหลือแต่เศษที่แตกหักอยู่ เนื้อดิน รูปร่าง และลายสลัก (*โดยเฉพาะลายรูปเหลี่ยมจตุรัสเล็ก ๆ ซึ่งอาจใช้หวีลากหรือเครื่องมือกด แต่ก็อาจใช้เล็บหรือนิ้วมือลากรอยฐานก็ได้*)

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

(รูปที่ ๑๑)
แผ่นอิฐสลักรูปนางกินรี

ลักษณะเช่นนี้ทำให้เครื่องดินเผาดังกล่าวมีลักษณะเป็นสมัยเริ่มแรกประวัติศาสตร์ แต่ก็เป็นที่น่าสนใจว่าทั้งรูปร่างและลวดลายแบบนี้ได้คงอยู่ต่อไป สำหรับเครื่องดินเผาโดยทั่วไปซึ่งใช้สำหรับการใช้สอยโดยเฉพาะ และได้คงอยู่เป็นเวลาหลายร้อยปี ตลอดจนกระทั่งยังคงผลิตอยู่ในปัจจุบันตามสถานที่หลายแห่งโดยไม่มีการเปลี่ยนแปลงเลย เกี่ยวกับวัตถุจำพวกพื้นเมืองเหล่านี้ก็อาจรวมเอาลูกปัดดินเผา *(ซึ่งมีบางท่านคิดว่าเป็นแว)* ดังที่กล่าวมาข้างต้น และส่วนหนึ่งของเครื่องประดับที่ทำด้วยดีบุก เครื่องประดับทำด้วยดีบุกเหล่านี้มีอยู่เป็นจำนวนมากในบริเวณเมืองอู่ทอง ซึ่งการใช้และการผลิตก็ดูเหมือนจะได้คงอยู่มาตลอดสมัยทวารวดี

นอกไปจากอิทธิพลของศิลปอินเดียซึ่งมีอยู่อย่างมากมาย และทำให้วัตถุที่ผลิตขึ้นในแถบทะเลเมดิเตอร์เรเนียนสามารถผ่านเข้ามาได้ด้วยแล้วอิทธิพลของศิลปจีนก็มีอยู่น้อย อย่างมากที่สุดที่เราอาจจะกล่าวถึงได้ในปัจจุบัน ก็คือ พระพุทธรูปขนาดเล็กที่หาได้ยากและฝีมือไม่สวยงามในสมัยราชวงศ์ไหวและซุย *(ได้ค้นพบ ๒ องค์เมื่อเร็ว ๆ นี้ ณ จังหวัดเพชรบุรี)* คันฉ่องสมัยราชวงศ์ถัง *(นครปฐม)* ลูกปัดหยกซึ่งมักแกะเป็นรูปสัตว์ ลูกปัดเหล่านี้น่าชมทั้งทางด้านขนาดและฝีมือในการสลัก

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

สมัยทวารวดี

แทนที่จะกล่าวถึงระยะต่าง ๆ ที่สืบเนื่องต่อกันลงไปในสมัยทวารวดีถึงที่ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้วในตอนต้นว่า สามารถที่จะแบ่งได้ แต่ก็จะเป็นวิธีที่ข้าพเจ้าจำต้องย้อนกล่าวซ้ำเรื่องอยู่บ่อย ๆ ข้าพเจ้าจึงจะขอกล่าวถึงแบบศิลปะแต่ละชนิดที่ได้เจริญขึ้นในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตั้งแต่ราวต้นพุทธศตวรรษ ที่ ๑๒ ลงไปจนถึงต้นพุทธศตวรรษ ที่ ๑๘ ทีละแบบ และในขณะเดียวกันก็จะกล่าวถึงวิวัฒนาการหรือการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นไปพร้อมกันด้วย

เมือง

ปัจจุบันนี้เราสามารถรู้จักเมืองราว ๒๐ เมืองที่แสดงให้เห็นร่องรอยว่าสร้างขึ้นในสมัยทวารวดี และแต่ละปีก็จะสามารถค้นพบเมืองเหล่านี้อีก เมืองเหล่านี้ไม่ว่าจะตั้งอยู่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาหรือในดินแดนที่ห่างไกลออกไป *(เช่น ที่เมืองลำพูน ศรีเทพ และเมืองพ้าแดดสูงยาง ฯลฯ)* ย่อมมีลักษณะร่วมกันอันแสดงให้เห็นว่าเป็นเมืองจำพวกเดียวกัน และแตกต่างจากเมืองที่สร้างขึ้นในสมัยหลังอย่างแท้จริง

เมืองสมัยทวารวดีมักมีแผนผังค่อนข้างได้สัดส่วน คือ มักเป็นเมืองรูปไข่ *(รูปที่ ๑๒)* บางครั้งก็มีรูปร่างเกือบเป็นวงกลม แต่ส่วนใหญ่มักจะมีรูปค่อนข้างเหยียดยาวเป็นรูปไข่โดยไม่คำนึงถึงความได้สัดส่วนมากนัก ทั้งทิศทางและขนาดย่อมไม่สร้างขึ้นตามกฎเกณฑ์ได้โดยเฉพาะ แต่แม้ว่าเมืองเหล่านี้จะมีขนาดกว้างใหญ่สักเพียงใดก็ตาม ก็มักมีคูล้อมรอบอยู่เสมอ บางครั้งคูเมืองนี้ก็มีถึง ๒ ชั้น ลักษณะร่วมกันของเมืองสมัยทวารวดีเช่นนี้ทำให้ผิดแผกไปอย่างแท้จริงจากความคิดเห็นในการสร้างเมืองของขอม ซึ่งมีรูปร่างเป็นสี่เหลี่ยมอย่างได้ระเบียบและสร้างได้ทิศทางอย่างถูกต้อง เมืองขอมมักมีรูปร่างแน่นอนเช่นนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งตั้งแต่สมัยเมืองพระนคร *(Angkorian period)* ลงมา นอกจากนี้ เมืองสมัยทวารวดียังแสดงให้เห็นด้วยว่าสร้างขึ้นตามความจำเป็นในการดำรงชีวิตยิ่งกว่าทางด้านเป็นรูปจำลองของจักรวาล ด้วยเหตุนี้ ทิศทางของเมืองจึงคำนึงถึงแต่เพียงว่าทำอย่างไรจึงจะทำให้น้ำในคูเมืองเต็มอยู่ทุกฤดูกาล ปัญหานี้ก็ดูจะขบได้เป็นอย่างดี เพราะแม้ว่าเมืองเหล่านี้ในปัจจุบันส่วนใหญ่ได้ถูกทอดทิ้งไปหมดแล้ว แต่คูเมืองเหล่านี้ก็มักยังคงมีน้ำอยู่เสมอ อย่างน้อยที่สุดก็เฉพาะบางส่วน ตราบจนกระทั่งสมัยปัจจุบัน

ว่ากันตามจริงแล้ว ความคิดเกี่ยวกับเมืองเช่นนี้คงสืบต่อลงมาจากประเพณีที่ได้มีมาก่อนช้านานแล้ว และในบางกรณีก็อาจย้อนขึ้นไปจนถึงสมัยก่อนหรือสมัยเริ่มแรกประวัติศาสตร์จากหลักฐานทางโบราณคดีที่ค้นพบ เมืองที่สร้างขึ้นหลังสมัยก่อนประวัติศาสตร์ *(คือ ในต้นหรือระหว่างสมัยทวารวดี)* มักมีแผนผังที่ได้สัดส่วนยิ่งขึ้น เป็นต้นว่าเกือบเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

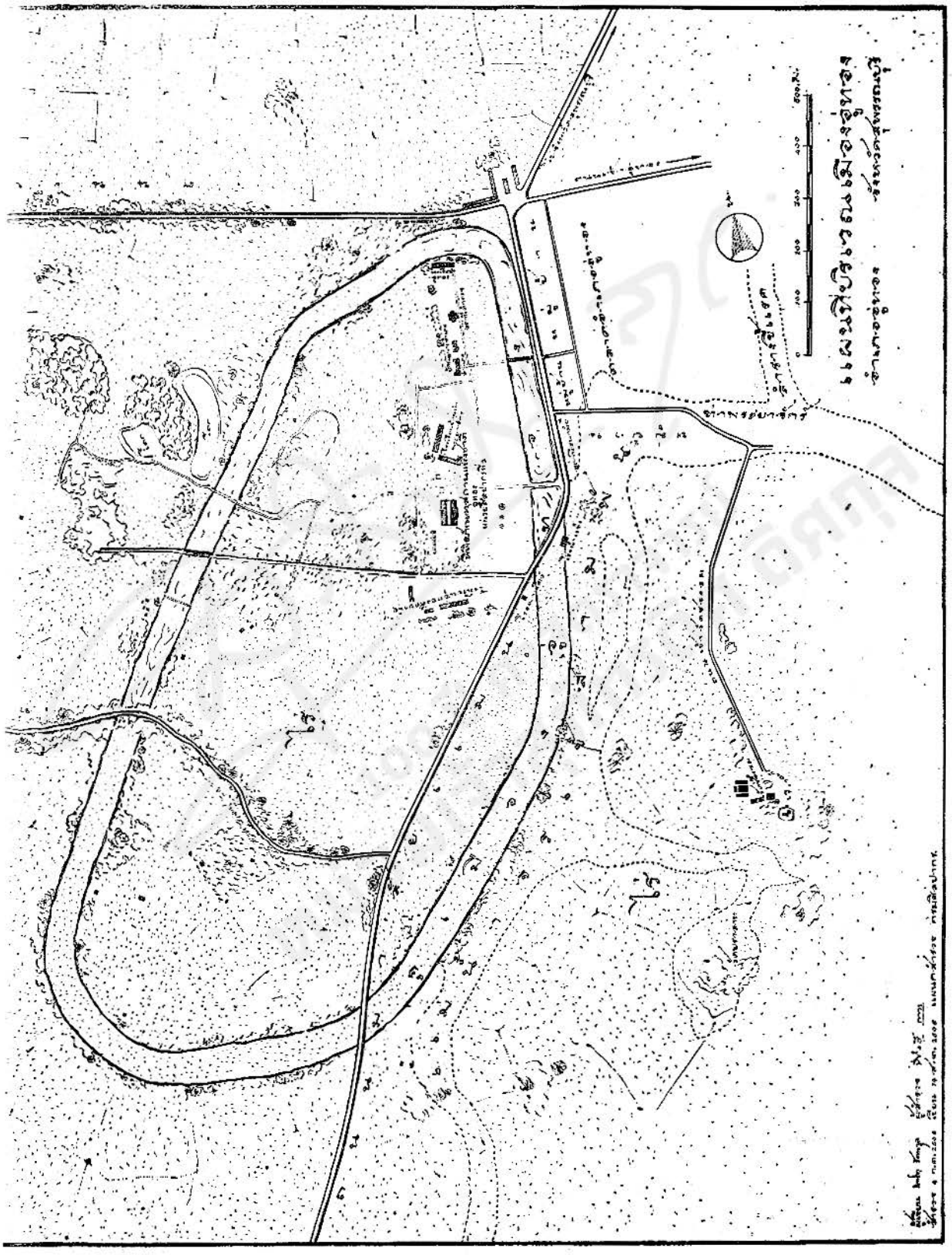

(รูปที่ ๑๒)
แผนผังแสดงที่ตั้งเมืองสมัยทวารวดีแบบรูปไข่

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

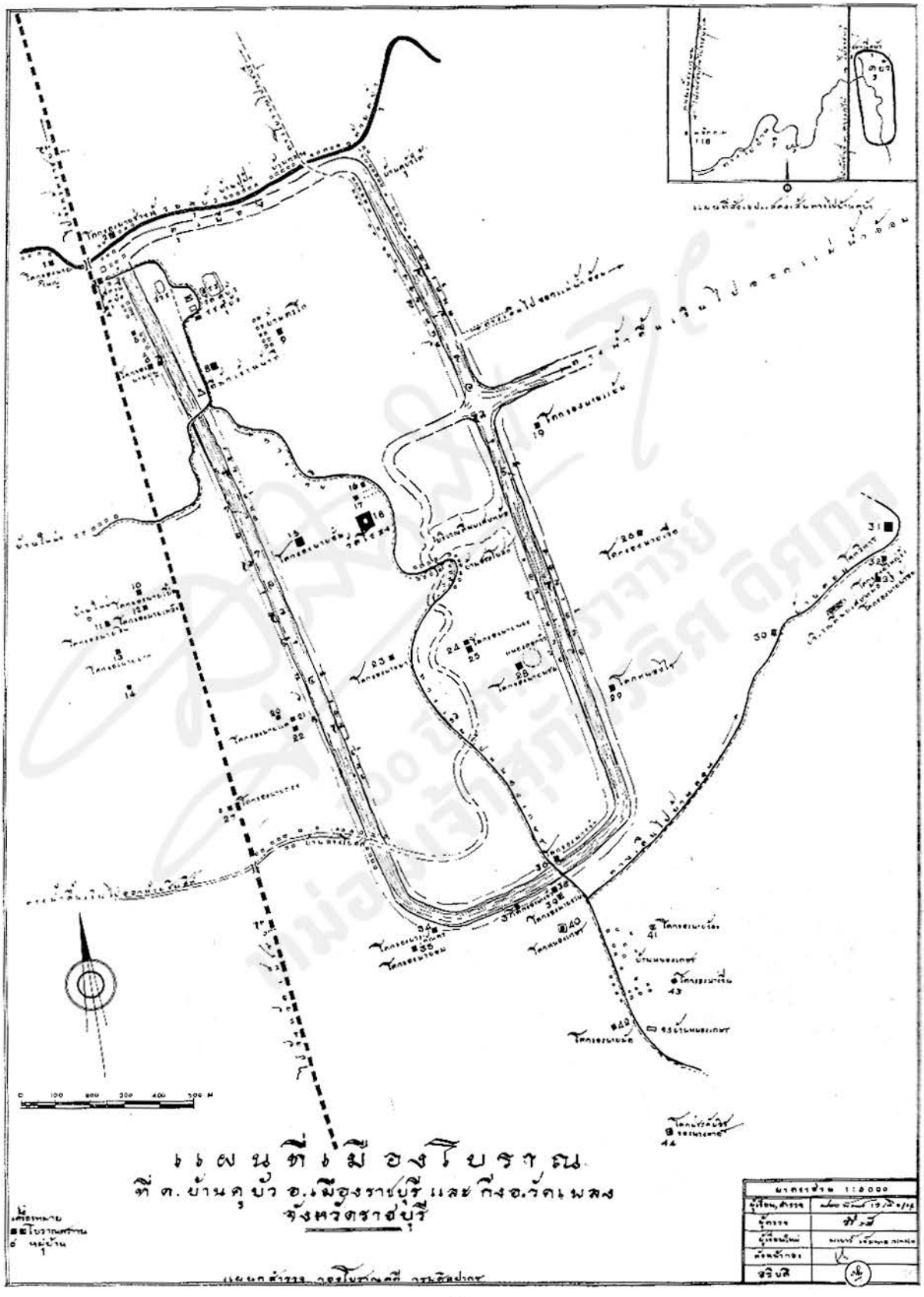

(รูปที่ ๑๓)
แผนผังแสดงที่ตั้งเมืองเกือบเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

(เช่น เมืองทีบ้านคูบัว รูปที่ ๑๓) หรือสี่เหลี่ยมจตุรัส *(เช่น ที่บ้านคูเมือง อำเภอเมืองสุพรรณบุรี)* แต่รูปร่างของเมืองเหล่านี้ก็มิได้เป็นไปตามกฎแห่งเรขาคณิตอย่างแท้จริง และในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยารูปร่างตามกฎแห่งเรขาคณิตอย่างสมบูรณ์เช่นนั้น ก็มักปรากฏขึ้นตั้งแต่สมัยขอมเท่านั้น *(เช่น ที่เมืองสิงห์)* และโดยเฉพาะอย่างยิ่งตั้งแต่สมัยอยุธยาลงมา *(เช่น เมืองสุพรรณบุรีเพชรบุรี ฯลฯ)*

โดยทั่วไป คูล้อมรอบเมืองสมัยทวารวดีนั้นอยู่ระหว่างเชิงเทินดิน ๒ ชั้น *(เมืองอู่ทอง รูปที่ ๑๔)* แต่ในกรณีพิเศษเฉพาะบางครั้งก็เป็นการกะพื้นดิน คูนี้ก็อาจขุดลงไปในศิลาแลง *(เมืองพระรถที่อำเภอดงศรีมหาโพธิ รูปที่ ๑๕)* คูเมือง ๒ ชั้นนั้นคูจะขุดขึ้นเป็นกรณีพิเศษจริงๆ และมักอยู่นอกตินแดนที่กล่าวว่าเป็นอาณาจักรทวารวดีอย่างแน่นอน *(เช่น เมืองพ้าแดดสูงยาง รูปที่ ๑๖ และเมืองบนที่ราบสูงโคราช)* สำหรับการเข้าไปภายในเมืองนั้นก็มีประตูเมืองเป็นจำนวนต่างๆ กัน ไม่ได้มีกฎเกี่ยวกับทิศทางใดโดยเฉพาะ แม้ว่าไม่มีหลักฐานที่อาจเห็นได้ในปัจจุบัน แต่ก็อาจจะเป็นดังที่จดหมายเหตุจีนได้กล่าวไว้เกี่ยวกับอาณาจักรข้างเคียงหลายแห่ง *(เป็นต้นว่า คำพรรณนาของมาตวนลินเกี่ยวกับอาณาจักร เฉตู พันพัน ฯลฯ)* ว่าการป้องกันเมืองนั้นมีกำแพงทำด้วยเสาระเนียดชั้นเดียวหรือหลายชั้นล้อมรอบ และประตูเมืองก็สร้างด้วยไม้

เมื่อต้องการที่จะขยายเมือง *(ซึ่งหาได้ยาก)* ก็ยังคงพยายามที่จะรักษาเมืองเดิมไว้ คงทำแต่เพียงขยายเมืองเดิมด้วยการขุดคูเมืองแนวที่ ๒ กั้นเขตเมืองให้กว้างออกไป *(เมืองศรีเทพ)* ในบางกรณี คูเมืองเดิมที่มีขนาดเล็กก็อาจจะอยู่ภายในคูเมืองที่ขุดขึ้นในภายหลัง แต่ก็ไม่ได้ทำให้คูเมืองทั้งสองชั้นนั้นล้อมรอบขนานกันไป *(เมืองบน)*

(รูปที่ ๑๔)
คูล้อมรอบเมืองสมัยทวารวดีอยู่ระหว่างเชิงเทินดิน ๒ ชั้น

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

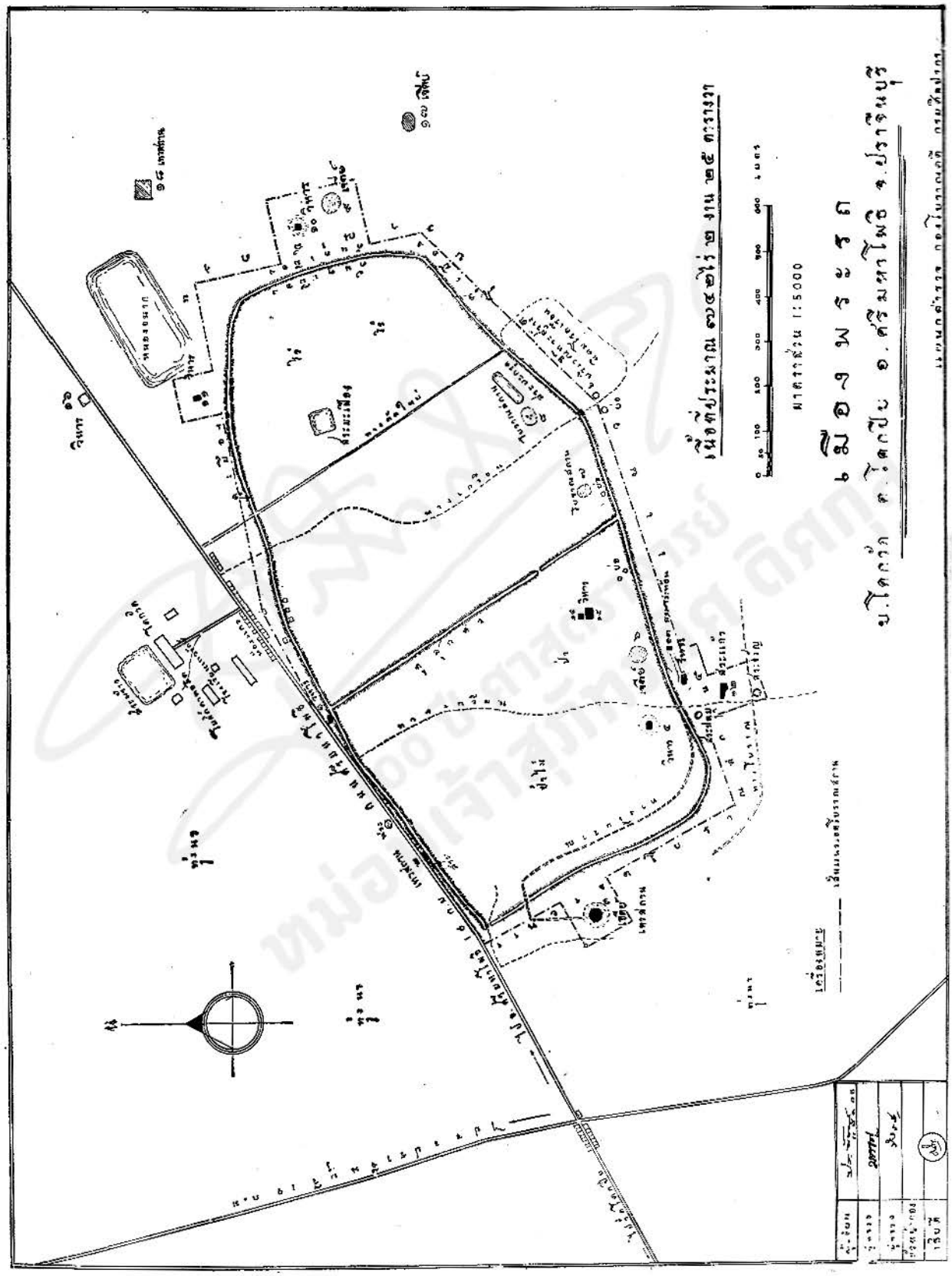

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

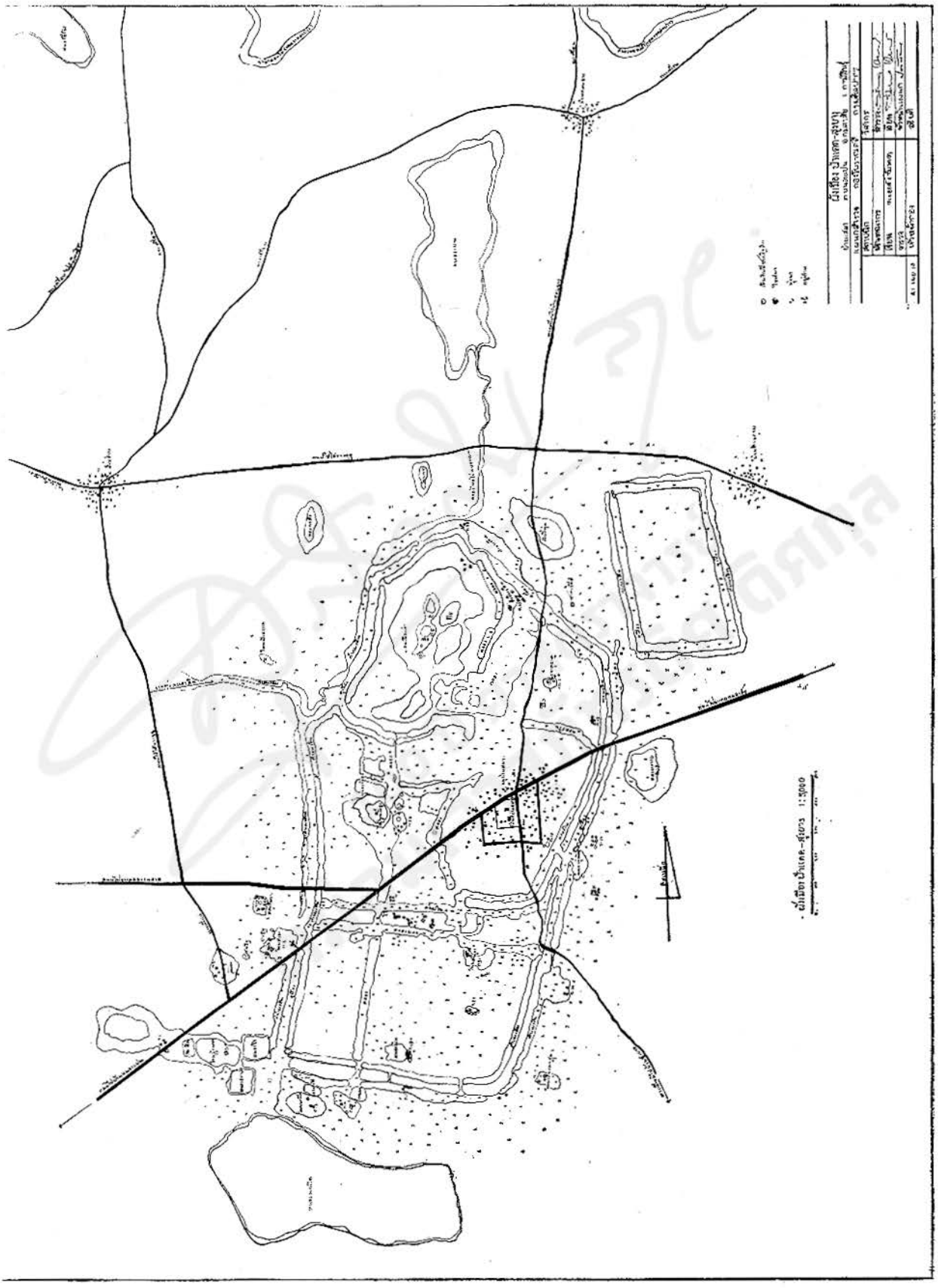

(รูปที่ ๑๖)
แผนผังเมืองฟ้าแดดสูงยาง

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

ในบางกรณีเช่นเดียวกัน ก็อาจแลเห็นร่องรอยของการสร้างทางน้ำสมัยโบราณที่มีการเกี่ยวข้องโดยตรงกับชีวิตประจำวันของชาวเมือง เป็นต้นว่า คลองสำหรับการคมนาคมและส่งน้ำ (*ที่เมืองบ้านคูบัวและบ้านคูเมือง*) คันดินสำหรับเป็นเขื่อนกั้นน้ำ ณ เชิงเขาที่อยู่ข้างเคียง (*เมืองอู่ทอง*) นอกจากนี้ก็มีสระน้ำ ซึ่งมีขนาดเล็กและไม่ค่อยมีรูปร่างได้สัดส่วน ยกเว้นบนพื้นที่ซึ่งเป็นศิลาแลง สระน้ำเหล่านี้ขุดขึ้นสำหรับการใช้สอยและอยู่ใกล้กับศาสนสถานเหล่านี้ เนื่องมาจากประเพณีทางพุทธศาสนาและชีวิตของพระภิกษุสงฆ์ ก็มักจะอยู่นอกเมืองมากกว่าภายในเมือง

เกือบจะทุกเมืองที่มีประชาชนอาศัยอยู่ในสมัยทวารวดี มักถูกทอดทิ้งไปในทันทีทันใดเมื่อชนชาติขอมแผ่อำนาจเข้ามา และมีการสร้างเมืองขึ้นใหม่ในบริเวณใกล้เคียง แต่เมืองนครปฐมและเมืองพระรถ ณ อำเภอดงศรีมหาโพธิก็ดูจะเป็นข้อยกเว้น ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าเมืองนครปฐมนั้นถือกันว่าเป็นเมืองศาสนาอันศักดิ์สิทธิ์ที่สำคัญมาเป็นเวลาหลายศตวรรษแล้วส่วนเมืองพระรถนั้นตั้งอยู่ ณ สถานที่อันสำคัญบนสายทางคมนาคมติดต่อระหว่างดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยากับทะเลสาบใหญ่ในประเทศกัมพูชา

สถาปัตยกรรม

ตรงข้ามกับประติมากรรม สถาปัตยกรรมแบบทวารวดีก็เพิ่งกำหนดลักษณะกันได้อย่างแน่นอนเมื่อเร็ว ๆ นี้เอง ร่องรอยทางสถาปัตยกรรมที่หาได้ยากและค้นพบ ณ สถานที่สมัยทวารวดีที่รู้จักกันเป็นครั้งแรก รวมทั้งร่องรอยที่ยังไม่แน่นอนเพียงพอ ณ ตำบลพงตึก (พ.ศ. ๒๔๗๐) ย่อมไม่อาจทำให้คาดคะเนถึงลักษณะของศาสนสถานซึ่งเรายังไม่ทราบแน่ได้ว่าสร้างขึ้นในศาสนาใด เราต้องรอจนกระทั่งถึงการขุดค้นของศาสตราจารย์ปีแยร์ ดูปองต์ ณ เมืองนครปฐม (พ.ศ. ๒๔๘๒–๒๔๘๓) และการตีพิมพ์หนังสือของท่านเรื่อง "วิชาโบราณคดีมอญแห่งราชอาณาจักรทวารวดี (๒๕๐๒)" จึงได้มีการพยายามจำกัดความเกี่ยวกับสถาปัตยกรรมแบบทวารวดีขึ้นเป็นครั้งแรก โดยอาศัยการพิจารณาจากหลักฐานที่วัดพระเมรุและวัดพระประโทน และจากการพิจารณาเปรียบเทียบกับศาสนสถานที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน แต่ส่วนใหญ่ผลที่ได้เกี่ยวกับสถาปัตยกรรมแบบทวารวดีก็มาจากการขุดแต่งอย่างมีระเบียบของกรมศิลปากรราว ๕ ปีมาแล้วนี่เอง คือ ณ เมืองคูบัว (จังหวัดราชบุรี) เมืองโคกไม้เดน (จังหวัดนครสวรรค์) เมืองอู่ทอง (จังหวัดสุพรรณบุรี) และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ณ ดงศรีมหาโพธิ (จังหวัดปราจีนบุรี) การขุดแต่งเหล่านี้ทำให้สามารถรู้จักลักษณะดั้งเดิมและลักษณะต่าง ๆ ของสถาปัตยกรรมแบบทวารวดีได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้โดยแสดงให้เห็นถึงผลที่แตกต่างไปจากทฤษฎีของศาสตราจารย์ดูปองต์ด้วย

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

สถาปัตยกรรมสมัยทวารวดี ส่วนใหญ่เป็นศาสนสถานและคล้ายกับประติมากรรม คือ เมืองในพุทธศาสนาเกือบทั้งสิ้น อิฐเป็นวัตถุที่ใช้กันมากที่สุด แต่บางครั้งก็ใช้พร้อมกับศิลาแลง ศิลาแลงนี้มักใช้ก่อเป็นฐานส่วนหนึ่งหรือทั้งหมด *(โบราณสถานหมายเลข ๑๘ ณ เมืองคูบัว หมายเลข ๒ ณ เมืองอู่ทอง)* ในพื้นที่ซึ่งเนื้อดินที่จะเผาเป็นอิฐไม่ใคร่ดี ก็มักจะใช้แต่ศิลาแลงอย่างเดียว และทำให้เกิดมีสถาปัตยกรรมโดยเฉพาะของตนขึ้น *(เช่น ที่ดงศรีมหาโพธิ)* การตกแต่งผนังศาสนสถานและลวดลายเครื่องประดับก็มักทำด้วยปูนปั้น หรือบางทีก็ใช้ดินเผาเป็นกรณีพิเศษ

วิธีก่อสร้าง อิฐทวารวดีมีลักษณะแตกต่างมากทั้งทางด้านเนื้อดินและวิธีทำจากอิฐขอมและอิฐจาม อิฐทวารวดีมักมีขนาดใหญ่มาก ขนาดกลางมีขนาด ๓๔ × ๑๘ × ๘ ซม. แต่ขนาดใหญ่ก็อาจมีขนาดใหญ่กว่า ๔๐ × ๑๙ × ๑๐ ซม. ดินที่ใช้เผาก็มักผสมกับข้าวเปลือก ซึ่งทำให้การเผาอาจเป็นไปได้อย่างสม่ำเสมอ ข้าวเปลือกนี้ทำให้อิฐแบบทวารวดีมีลักษณะพิเศษเป็นของตนเองโดยเฉพาะ แม้ว่าจะมีการป้องกันดังนี้แล้วก็ตาม การเผาอิฐก็มักจะทำได้ไม่ดี คือ มักมีแต่เพียงผิวชั้นนอกเท่านั้นที่ได้รับการเผาสุกเป็นสีแดงแก่ไปจนกระทั่งถึงเหลืองปนแดง แต่เนื้ออิฐภายในก็มักยังคงเป็นสีดำและเป็นถ่านอยู่ อิฐแบบนี้ย่อมไม่อาจทำให้สลักภาพประติมากรรมได้อย่างจริงจัง และอาจทำได้ก็แต่เพียงเป็นลายเส้นนูนอย่างง่าย ๆ ก่อนเผาไฟหรือหลังเผาไฟแล้วเท่านั้น

เครื่องเชื่อม *(สอ)* ที่ใช้ในการก่อสร้างของขอมและจาม ดังที่ข้าพเจ้าได้เคยสังเกตเห็นว่ามีอยู่ในแหลมมลายู *(ที่อำเภอไชยา)* ก็ไม่เคยปรากฏในสมัยทวารวดี สมัยทวารวดีใช้สอดินเป็นดินเหนียวดิบซึ่งอาบผสมกับน้ำอ้อย และชั้นของสอดินนี้ก็มีลักษณะบางมาก ต่อเมื่อช่างก่อสร้างต้องการที่จะก่อขึ้นไปให้ได้ระดับกับแนวชั้นบนหรือเพื่อปิดบังช่องว่างที่มีอยู่ และกรณีนี้ก็เป็นกรณีพิเศษจริง ๆ จึงใช้สอปูน วิธีก่อสร้างดังกล่าวเป็นวิธีพิเศษและคงได้รับแบบอย่างมาจากประเพณีโบราณ ได้คงอยู่ตลอดสมัยทวารวดี แม้ว่าในขณะเดียวกันอาจจะได้รับอิทธิพลมาจากศิลปต่างประเทศอันอาจเห็นได้จากลวดลายเครื่องประดับทางด้านสถาปัตยกรรมก็ตาม การก่อสร้างดังกล่าวมาแล้วทำให้อาคารสมัยทวารวดีชำรุดทรุดโทรมลงอย่างรวดเร็วด้วยการที่แผ่นอิฐต่าง ๆ เคลื่อนที่ เพราะเหตุว่าไม่มีเครื่องยึดเพียงพอ นอกจากนั้น การวางอิฐก็กระทำอย่างง่าย ๆ

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

คงระมัดระวังเฉพาะแนวชั้นนอกเท่านั้น ชั้นในมักประกอบด้วยแนวอิฐที่เผาไม่ดีและวางเรียงอย่างไม่ค่อยมีระเบียบ บางครั้งก็นำอิฐจากที่อื่นมาใช้ สำหรับศาสนสถานบางแห่งที่มีขนาดกว้างใหญ่มาก เพื่อจะประหยัดอิฐ พื้นที่ระหว่างตัวศาสนสถานตรงกลางและผนังด้านนอกของฐานก็มักจะมีส่วนผสมของดินและอิฐเลวบรรจุอยู่ *(โบราณสถานหมายเลข ๑ เมืองอู่ทอง)* บางครั้งถ้าพื้นดินแข็งแรงพอ ซึ่งส่วนใหญ่ก็มักเป็นเช่นนั้น รากของศาสนสถานก็จะทำบางมาก คือใช้แผ่นอิฐวางเป็นแนว ๑ หรือ ๒ ชั้นเท่านั้น ถ้าพื้นดินไม่แข็งแรงพอก็มักมีรากเป็นเศษหิน คือใช้หินที่ตัดเป็นแผ่นอย่างหยาบ ๆ บางครั้งในกรณีพิเศษ รากนั้นก็ก่อเป็นผนังหินขึ้นมามีความหนาราว ๔๐ ซม. *(โบราณสถานหมายเลข ๒๐ เมืองอู่ทอง)*

การใช้ศิลาแลงก่อสร้างก็มักใช้ศิลาแลงตัดเป็นท่อนขนาดค่อนข้างเล็ก *(ราว ๕๐ × ๒๐ × ๒๐ ซม.)* โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าใช้ศิลาแลงที่เกี่ยวกับอิฐ *(เป็นต้นว่าเป็นฐาน)* บางครั้งขนาดของศิลาแลงก็คล้ายกับขนาดของแผ่นอิฐ จะใช้ศิลาแลงก้อนขนาดใหญ่ก็ต่อเมื่อจำเป็นจะต้องทำให้เป็นแท่งใหญ่ *(เช่น ยอดสถูป ฐาน ฯลฯ)* หรือเมื่อศิลาแลงนั้นเป็นส่วนสำคัญของสถาปัตยกรรมโดยเฉพาะ *(เช่น ที่ดงศรีมหาโพธิ)* โดยทั่วไปเหมือนกับในภาคเอเชียอาคเนย์ ศิลาแลงนั้นใช้ก่อโดยไม่มีเครื่องเชื่อมเลย

การก่อสร้างแบบนี้ซึ่งกระทำอย่างง่าย ๆ และค่อนข้างล้าหลังรวมทั้งธรรมชาติและวิธีการในการใช้วัสดุก่อสร้าง เป็นลักษณะดั้งเดิมของสถาปัตยกรรมแบบทวารวดี การก่อสร้างดังกล่าวอาจทำให้สามารถสร้างอาคารที่ทึบทันการที่จะสามารถทำหลังคาได้ก็ต้องอาศัยเครื่องไม้เข้าช่วย ด้วยเหตุนี้ สถาปัตยกรรมแบบทวารวดีจึงเจริญงอกงามในด้านการสร้างสถูปและฐานสำหรับอาคารที่สร้างด้วยไม้ แผ่นอิฐซึ่งมีเนื้อไม่สม่ำเสมอรวมทั้งวิธีวางเรียงแนวอิฐขึ้นไปย่อมเป็นเช่นเดียวกับศิลาแลง คือ ไม่สามารถสลักภาพนูนต่ำขึ้นได้บนนั้นหรือสลักลายลวดบัวที่ยุ่งยากหรือแม้แต่สลักลวดลายที่ลึกลงไปมาก อย่างไรก็ดี การก่อสร้างดังกล่าวย่อมต้องการการป้องกันผนังชั้นนอกของอาคารด้วยส่วนผสมชนิดใดชนิดหนึ่ง และในสถานะเช่นนี้ การใช้ปูนปั้นก็คูจะใช้สำหรับป้องกันผนังด้านนอกของอาคาร ยิ่งกว่าใช้เป็นลวดลายเครื่องประดับ

แบบต่าง ๆ ของศาสนสถาน อาคารส่วนใหญ่ที่รู้จักกันก็สร้างขึ้นในพุทธศาสนา และอาคารที่ทราบได้แน่ว่าสร้างขึ้นในศาสนาพราหมณ์ก็คงมีแต่เพียงฐานรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ซึ่งคงใช้

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

(รูปที่ ๑๗)

วัดพระเมรุ นครปฐม กำลังบูรณะ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๒

รองรับอาคารขนาดเล็ก แต่เราก็ยังไม่สามารถทราบได้แน่ว่าอาคารนี้มีรูปร่างเป็นอย่างไร *(ณ เมืองอู่ทอง)*

จากความรู้ที่ได้จากการขุดแต่งโบราณสถาน ณ เมืองนครปฐม คือ วัดพระเมรุ *(รูปที่ ๑๗* ปัจจุบันพังทะลายไปหมดแล้ว) และวัดพระประโทน *(รูปที่ ๑๘)* ศาสตราจารย์ปีแอร์ ดูปองต์ ก็ได้เสนอว่าอาคารที่วัดพระเมรุนั้นคล้ายคลึงกับศาสนสถานปหรรปุระ *(ในแคว้นเบงคอล ประเทศอินเดีย)* และอานันทะเจดีย์ที่เมืองพุกาม ในประเทศพม่า ส่วนอาคารที่วัดพระประโทน ก็มีลักษณะเป็นแบบรัตนเจดีย์ ซึ่งเจดีย์ที่วัดกู่กุด เมืองลำพูน และเจดีย์สี่เหลี่ยมที่เวียงกุมกาม (ใกล้เมืองเชียงใหม่) อันอยู่ในสมัยหลังต่อลงมา อาจใช้เป็นตัวอย่างสำหรับเปรียบเทียบได้ดีที่สุด ศาสตราจารย์ดูปองต์ได้ย้ำถึงความสำคัญสำหรับอาคารทั้งที่วัดพระเมรุและวัดพระประโทน ว่ามีการก่อสร้างหลายครั้ง ดังอาจเห็นได้จากการก่อสร้าง การขยายให้ใหญ่ขึ้นและสร้างทับต่อกันขึ้นมาเป็นชั้น ๆ อย่างไรก็ดี จากการขุดแต่งเมื่อเร็ว ๆ นี้ก็ไม่มีอะไรที่มาสนับสนุนผลการสรุป

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

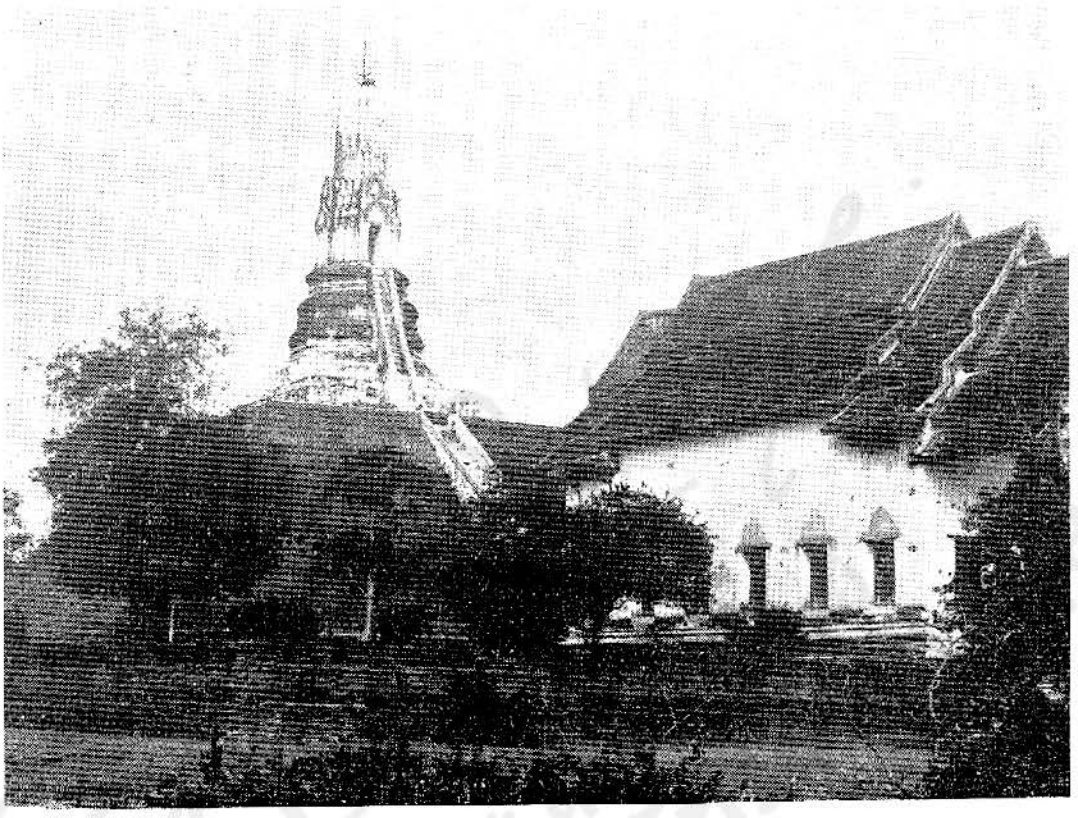

(รูปที่ ๑๔)
วัดพระประโทน นครปฐม

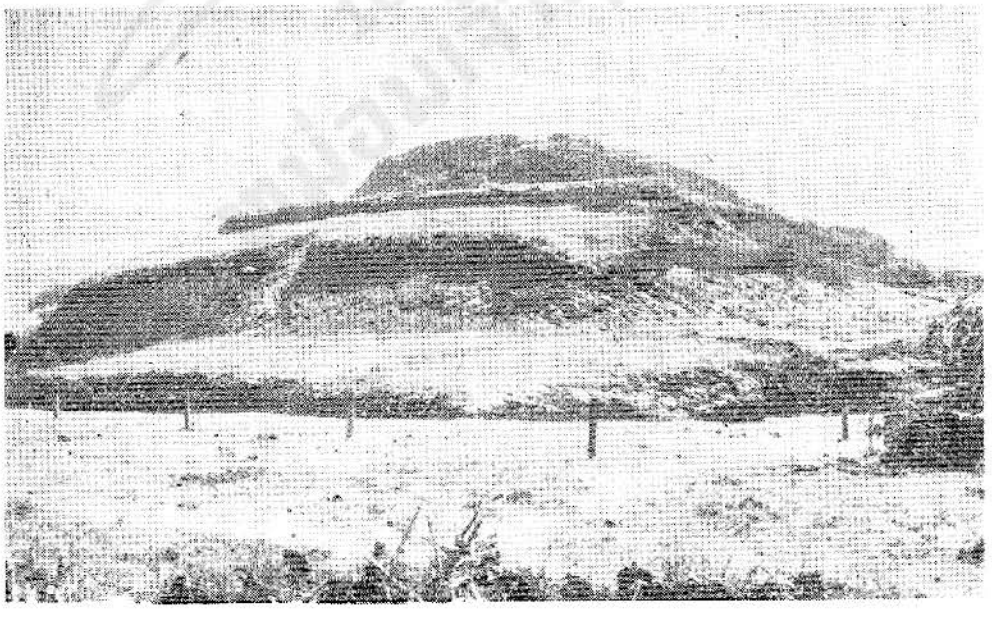

(รูปที่ ๑๕)
พระเจดีย์วัดปราสาท ด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ เมืองอู่ทอง สุพรรณบุรี

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

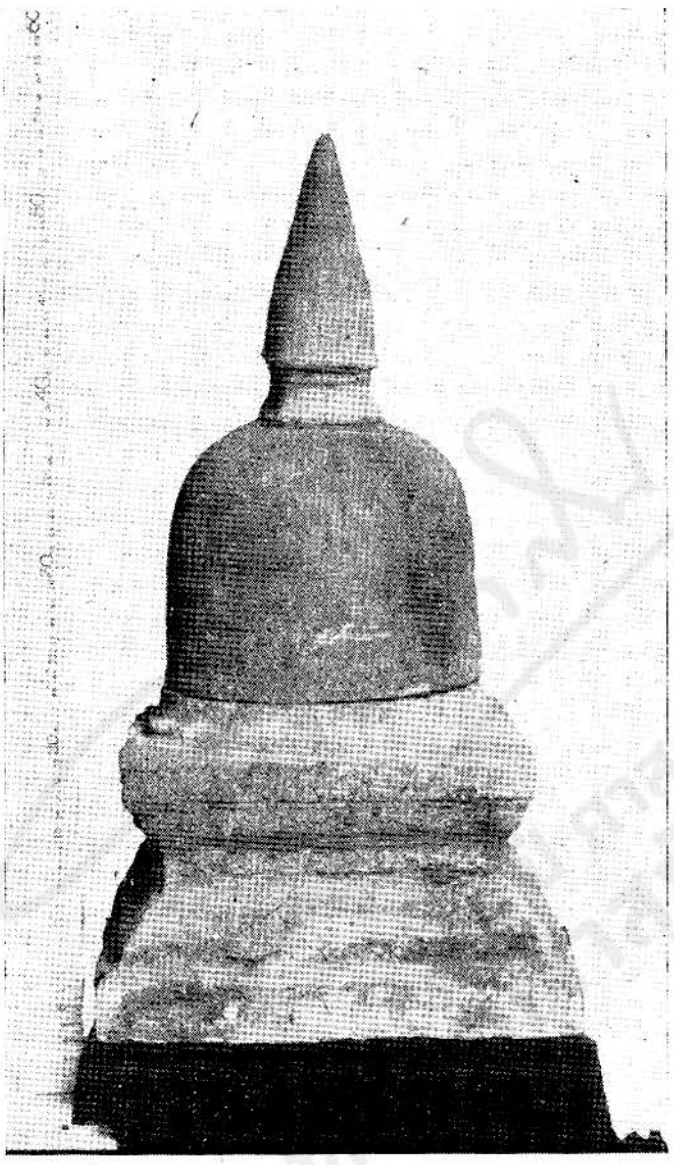

(รูปที่ ๒๐) สถูปเจดีย์ต้นแบบบรรจุพระธาตุส่วนใหญ่ ศิลปทวารวดี

ดังกล่าว และการกล่าวเช่นนั้นก็ดูจะยิ่งกลายเป็นสมมุติฐานขึ้นทุกที สำหรับการที่มีการก่อสร้างศาสนสถานขึ้นมาเป็นชั้น ๆ นั้น ก็อาจจะเกี่ยวกับความสำคัญเฉพาะท้องถิ่นเท่านั้น คือ เกี่ยวพันกับความเคารพนับถือซึ่งเมืองนครปฐมได้เคยมีมานานแล้ว และในปัจจุบันก็ยังคงมีอยู่ ตัวอย่างอีกแห่งหนึ่งสำหรับบรรดาโบราณสถานทั้งหมดที่เพิ่งขุดแต่งเมื่อเร็ว ๆ นี้ ที่อาจกล่าวกันได้ ก็คือ วัดปราสาท ณ เมืองอู่ทอง *(โบราณสถานหมายเลข ๑)* ซึ่งการก่อสร้างซ้อนกัน ๒ ครั้งนั้นอยู่ห่างกันถึง ๘๐๐ ปีเป็นอย่างน้อยที่สุด ทั้งนี้เพราะการซ่อมแซมศาสนสถานแห่งนี้ขึ้นใหม่เป็นครั้งที่ ๒ นั้นก็ไม่เก่าไปกว่ากลางพุทธศตวรรษที่ ๒๒ *(รูปที่ ๑๙)*

แม้ว่าสถาปัตยกรรมในศิลปทวารวดีแบบที่ว่าคล้ายคลึงกับศาสนสถานที่ปหรรปุระในประเทศอินเดียหรืออานันทเจดีย์ที่เมืองพุกาม ตลอดจนสถูปแบบที่วัดกู่กุด จะยังคงเป็นที่น่าสงสัยอยู่ในปัจจุบัน แต่ก็เป็นที่แน่นอนว่า ในศิลปทวารวดีนั้นมีสถูปอยู่หลายแบบ ซึ่งเห็นได้ดีจากแผนผังยิ่งกว่ารูปร่างของสถูปเอง ส่วนบนของสถูปนั้นได้ถูกทำลายไปหมดแล้วทั้งจากกาลเวลาและการลักลอบขุดทำลาย มีผู้พยายามที่จะค้นหารูปร่างของสถูปจริง ๆ จากสถูปจำลองในภาพสลักนูนต่ำ เป็นต้นว่าบนพระพิมพ์ ที่ปรากฏอยู่ ๒ ข้างของพระพุทธรูป หรือจากสถูปเล็ก ๆ ที่ใช้บรรจุพระธาตุ ซึ่งมักยึดถือกันอย่างไม่ถูกต้องว่าเป็น "สถูปต้นแบบ" แม้ว่าการเปรียบเทียบเช่นนี้อาจเป็นไปได้ สำหรับสถูปบรรจุพระธาตุส่วนใหญ่ *(รูปที่ ๒๐)* ซึ่งในขณะเดียวกันเราก็

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

ควรคำนึงถึงการดัดแปลงมาประดิษฐ์ขึ้นอย่างง่าย ๆ เพราะเป็นขนาดเล็ก แต่การเปรียบเทียบกับรูปสถูปในพระพิมพ์นั้นก็ไม่น่าเชื่อถือนัก ทั้งนี้ เพราะพระพิมพ์เป็นวัตถุที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นที่ระลึก มีลักษณะเป็นพิเศษโดยเฉพาะ และถึงอย่างไรก็ไม่อาจขยายสร้างให้เป็นขนาดใหญ่เช่นเดียวกับวิธีการที่ช่างก่อสร้างในสมัยทวารวดีใช้อยู่ได้

ณ ที่นี้ ข้าพเจ้าจะขอกล่าวถึงแผนผังของสถูปแบบทวารวดีแต่เพียง ๓ แบบ คือ แบบสี่เหลี่ยมจตุรัส *(ดูรูปที่ ๑๙)* ซึ่งมีอยู่น้อยที่สุด และใช้สำหรับสถูปทุกขนาด แบบ ๘ เหลี่ยม *(รูปที่ ๒๑)* ซึ่งบางครั้งก็มีการย่อมุมประกอบ แบบที่ ๒ นี้มีอยู่มากที่เมืองอู่ทอง แบบกลมหาได้ยากและมักใช้สำหรับสถูปขนาดเล็ก สำหรับรูปร่างสถูปแบบทวารวดีมีฐานค่อนข้างสูง มีผนังฐานรูปร่างง่าย ๆ หรือมีลวดบัวประกอบ ฐานนี้ใช้เป็นลานทักษิณขององค์สถูปด้วย และองค์สถูปเองก็ประกอบด้วยฐานสูง องค์ระฆังและยอดโดยทั่วไป องค์ระฆังของสถูปก็มักหักพังไป

(รูปที่ ๒๑)
สถูปเจดีย์แบบทวารวดี แปดเหลี่ยม

หมดแล้ว แต่ฐานซึ่งเป็นส่วนที่มีเครื่องประดับมากที่สุดนั้นมักยังคงอยู่ หรืออยู่เป็นแห่ง ๆ ส่วนยอดอาจทราบได้ก็จากชิ้นส่วนที่ค้นพบในการขุดแต่งเท่านั้น องค์ระฆังสถูปนั้นมักเป็นทรงกลม และบางครั้งก็เป็นรูป ๘ เหลี่ยม ฐานมักย่อมุม มีการก่อเป็นช่องลึกเข้าไปในฐานหลายช่อง ฐานนี้

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

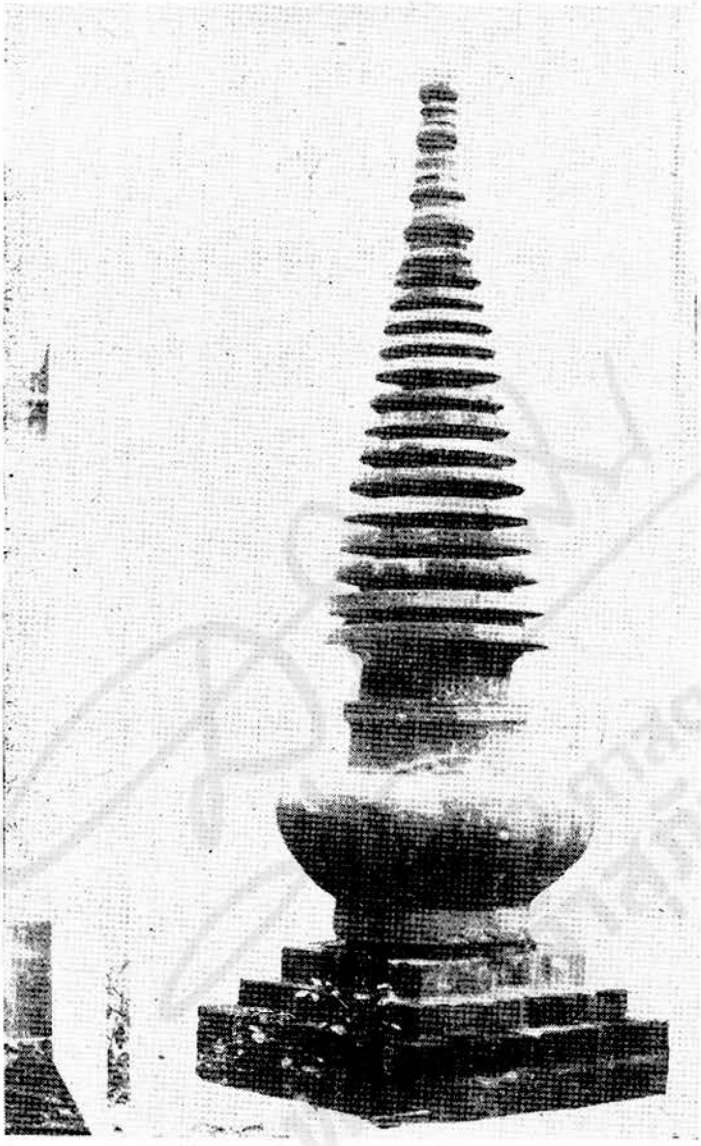

(รูปที่ ๒๒)
ยอดสถูปแบบทวารวดี มีฉัตรซ้อนขึ้นไปเป็นชั้น

ประดับด้วยลวดบัว เสาติดกับผนัง ซึ่งบางครั้งก็เป็นซุ้มสำหรับประดิษฐานประติมากรรมด้วย *(วัดพระประโทน)* ยอดสถูปอาจแบ่งออกได้เป็น ๒ แบบ คือ แบบผนังเป็นแบบที่มีอยู่โดยทั่วไป ได้แก่ ฉัตรที่ซ้อนกันขึ้นไปเป็นชั้น ๆ *(รูปที่ ๒๒)* แบบนี้มีน้อย อีกแบบหนึ่งมีมากกว่า ทำเป็นรูปทรงกลมมียอดแหลม บนลานทักษิณนั้น บางครั้งก็มีสถูปเล็ก ๆ รูปทรงกลมอยู่ที่มุมทั้งสี่ *(โบราณสถานเลขที่ ๙ เมืองอู่ทอง รูปที่ ๒๓)* หรือบางครั้งสถูปเล็ก ๆ นี่ก็มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจตุรัส *(โบราณสถานเลขที่ ๒ เมืองอู่ทอง)*

ความรู้จากการค้นคว้าเมื่อเร็ว ๆ นี้ที่เมืองอู่ทอง ทำให้ปรากฏว่าสมัยที่ ๓ แห่งศิลปทวารวดี คือที่ข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นการฟื้นฟูศิลปทวารวดีขึ้นใหม่นั้น ได้รับอิทธิพลมาจากศิลปศรีวิชัย และเกิดมีสถูปแบบอื่นขึ้นอีก *(อันแสดงโดยยอดทรงกลมเป็นจำนวนมาก)* และรูปร่างของสถูปแบบใหม่นี้ก็คงคล้ายกับเจดีย์พระบรมธาตุที่เมืองไชยา *(ซึ่งอยู่ในศิลปศรีวิชัย)* นั่นเอง

สำหรับสถาปัตยกรรมแบบอื่นในสมัยทวารวดีก็มีฐานสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ สูงมากหรือน้อย บางครั้งก็ย่อมุมและมีลวดบัวประกอบ ฐานนี้คงเป็นส่วนล่างของวิหารที่สร้างด้วยไม้ และในปัจจุบันได้หักพังไปหมดแล้ว *(มีอยู่แห่งหนึ่งที่อาจกล่าวได้อย่างแน่นอนว่าเป็นวิหาร เพราะ*

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

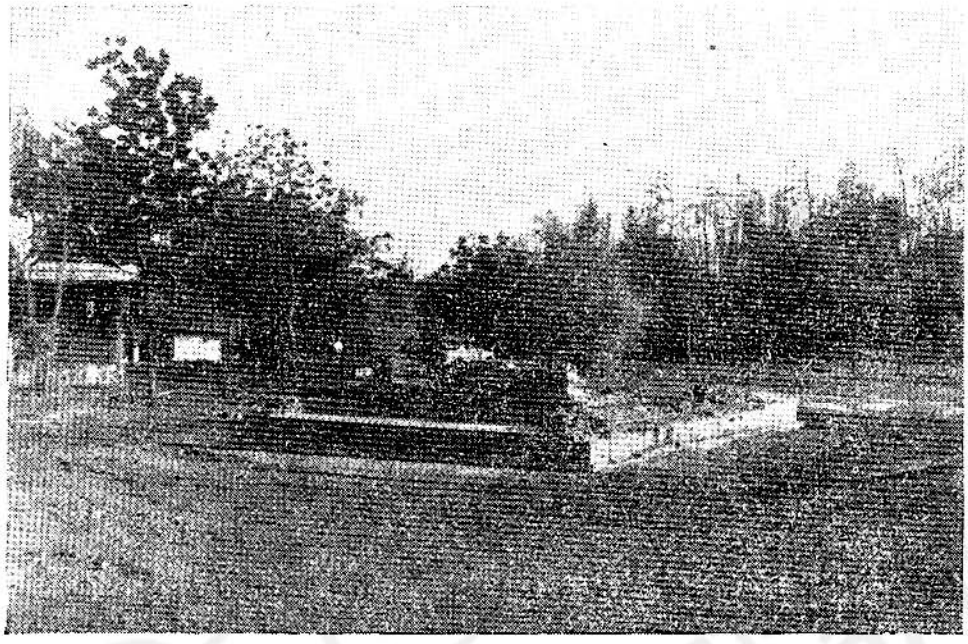

(รูปที่ ๒๓)
ฐานพระเจดีย์สมัยทวารวดี และฐานเจดีย์เล็ก ๆ ๔ มุม โบราณสถานหมายเลข ๘

เหตุว่าได้ค้นพบฐานประติมากรรมภายใน คือโบราณสถานหมายเลข ๑๖ เมืองอู่ทอง) คล้ายกับสถาปัตยกรรมแบบนี้ แต่ก็ยังไม่ทราบแน่ว่าใช้ทำอะไร เพราะเหตุว่ามีขนาดแปลกประหลาด คือ ส่วนที่ยังคงเหลืออยู่มีขนาดสูงมากและมีมุขแคบ ๆ ยื่นออกมาทางทิศตะวันออก สถาปัตยกรรมแบบนี้ก็คือ เจดีย์หมายเลข ๑๘ *(วัดโขลง)* ณ เมืองคูบัว จังหวัดราชบุรี *(รูปที่ ๒๔)*

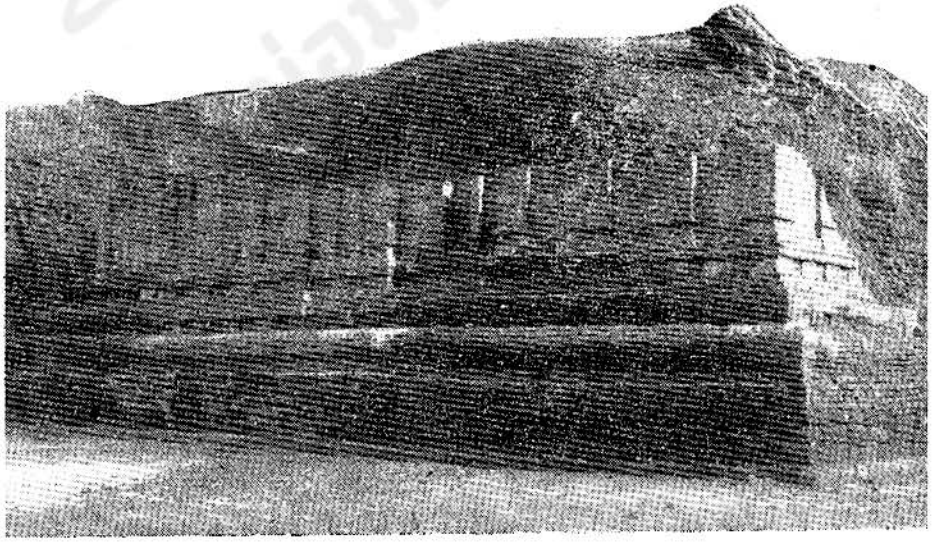

(รูปที่ ๒๔)
พระเจดีย์หมายเลข ๑๘ ด้านทิศเหนือ วัดโขลง ราชบุรี

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

สถาปัตยกรรมแบบมณฑปก็เพียงเป็นที่รู้จักกัน *(โบราณสถานหมายเลข ๒๑ ณ เมืองอู่ทอง)* เป็นอาคารที่มีขนาดเล็ก มีฐานซึ่งมีบันไดขึ้นทั้ง ๔ ทิศ และมีเสาใหญ่ ๔ ต้นก่อด้วยอิฐ หลังคาที่พังไปหมดแล้วนั้น คงประกอบด้วยอิฐแผ่นบาง ๆ *(เป็นพิเศษ)* วางเรียงซ้อนกันขึ้นไปบนเครื่องไม้

บันไดซึ่งมีอยู่บ้าง ก่อด้วยอิฐ มีราวบันไดเตี้ยก่อเป็นลายม้วนขนาดใหญ่อยู่ที่ปลาย *(ณ วัดพระประโทน)* บันไดขั้นแรกสร้างคล้ายกับบันไดของสถาปัตยกรรมในประเทศอินเดียและเกาะลังกา คือ เป็นรูปครึ่งวงกลม (อัฒจันทร์) บันไดขั้นแรกที่ก่อเป็นลาย "รูปปีกกา" นั้น ปรากฏอยู่เฉพาะแต่สถาปัตยกรรมที่ยอมรับเอาประเพณีของมาใช้ หรือซ่อมแซมเพิ่มเติมในสมัยที่ของมามีอำนาจ *(สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗)*

ณ ดงศรีมหาโพธิ การก่อสร้างด้วยศิลาแลงก็ทำให้เกิดมีสถาปัตยกรรมแบบพิเศษขึ้น แต่การสลักหักพังก็ยังไม่อาจทำให้เราสามารถคาดคะเนถึงรูปร่างดั้งเดิมของสถาปัตยกรรมเหล่านั้นได้ อย่างไรก็ดี เสาวงกลมที่วางเรียงต่อกันขึ้นไปเป็นท่อน ๆ นั้นก็คูจะเป็นส่วนที่สำคัญอยู่

ลวดลายเครื่องประดับของสถาปัตยกรรม อิฐหรือศิลาแลงย่อมไม่เปิดโอกาสให้แก่ช่างแต่งลวดลายเครื่องประดับอย่างเต็มที่ นอกจากนี้ วิธีการวางเรียงวัตถุเหล่านี้ย่อมต้องการลวดลายสำหรับปกคลุมพื้นนอก ซึ่งหน้าที่นั้นย่อมใช้สำหรับป้องกันอิฐหรือศิลาแลงไปพร้อมกัน อย่างไรก็ดี ส่วนผสมที่ใช้แบบอิฐหรือศิลาแลงก็มักบางและมักใช้แต่เพียงย้ำถึงส่วนประกอบของสถาปัตยกรรม คือ ประกอบเป็นลวดบัวชนิดเป็นเส้นนอนอย่างได้จังหวะ และมีรูปร่างอย่างง่าย ๆ สำหรับเส้นตั้งก็มีแนวเสาติดกับผนังซึ่งประกอบและเป็นขอบของการย่อมุม

รูปร่างของลายลวดบัวที่เป็นไปอย่างง่าย ๆ ก็เป็นเพราะเหตุว่าย่อมจะเป็นการยากที่จะผลิตรูปร่างที่แหลมคม หรือลายที่มีความหนาน้อยกว่าอิฐครึ่งแผ่น นอกจากนี้ ก็ไม่สามารถที่จะทำให้มีเส้นนูนออกมามากกว่าครึ่งหนึ่งของความกว้างของแผ่นอิฐได้ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้มีลายลวดบัวที่มีรูปร่างจำกัดและไม่น่าสนใจ สำหรับลายต่าง ๆ ที่มีอยู่น้อยเหล่านั้น ที่มีอยู่บ่อยที่สุด ก็คือ ลายวงโค้งขนาดใหญ่คร่อมอยู่บนแผ่นอิฐหลายชั้น ลายวงโค้งขนาดเล็ก ลายวงโค้งครึ่งวง ลายวงโค้งเป็นรูป ∫ ฯลฯ เมื่อลายเหล่านี้แสดงถึงลายที่ตั้งขึ้นอย่างค่อนข้างสำคัญ ลายเหล่านี้ก็มักมีเสาติดกับผนังสั้น ๆ มาคั่นแบ่งเป็นช่อง *(รูปที่ ๒๔)* ลายลวดบัวเหล่านี้มักไม่ใคร่ได้คำนึงถึงความได้สัดส่วนสำหรับเสาติดกับผนังก็นูนขึ้นมาเพียงเล็กน้อย และมีความกว้างสุดแล้วแต่สถานที่ตั้งในส่วนประกอบที่จัดวางให้ได้ระเบียบ เสาเหล่านี้ไม่มีฐานและมีบัวพันเสาอย่างง่ายๆ

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

บางครั้งก็มีวงแหวนแบน ๆ ปรากฏอยู่บนส่วนล่างและใต้บัวหัวเสา สำหรับวงโค้งเหนือคูหาเท่าที่ยังคงปรากฏมีอยู่บ้าง ก็มีรูปร่างโค้งเตี้ยและที่ปลายมีลายก้านขดหมุนม้วนออกข้างนอก *(รูปที่ ๒๖)*

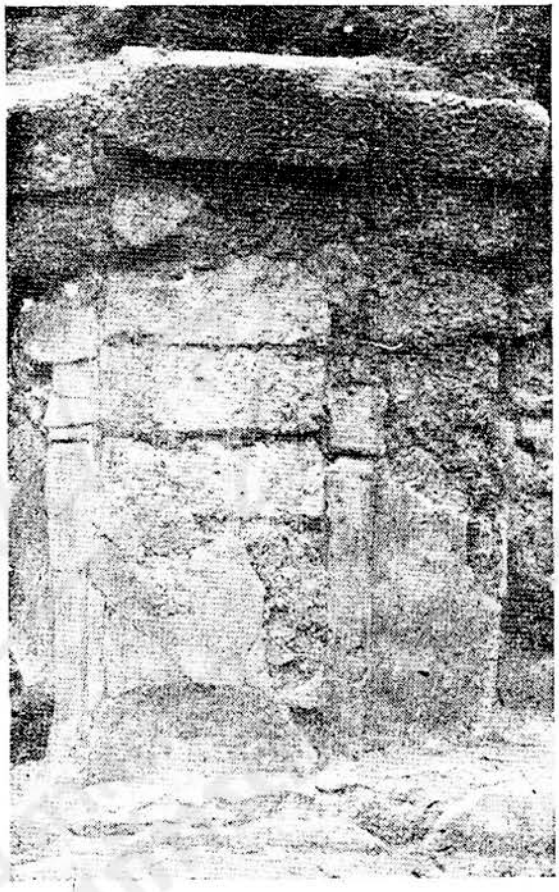

(รูปที่ ๒๕)
รูปเสาไม่มีฐาน มีบัวพันเสาอย่างง่าย ๆ
บางครั้งมีวงแหวนแบน ๆ
ปรากฏอยู่บนส่วนล่างและใต้บัวหัวเสา

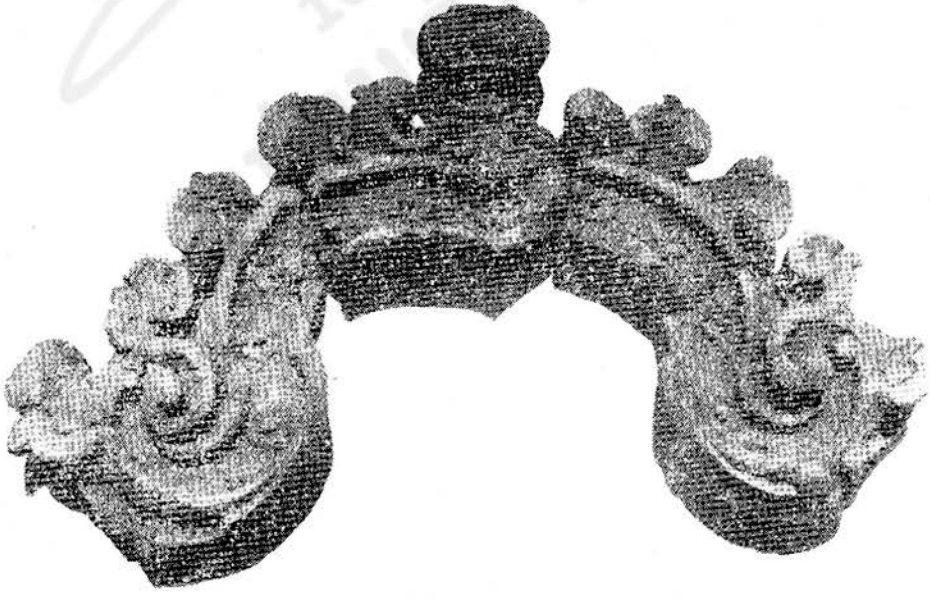

(รูปที่ ๒๖)
วงโค้งเหนือซุ้มประตู ได้จากพระเจดีย์หมายเลข ๔๐

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

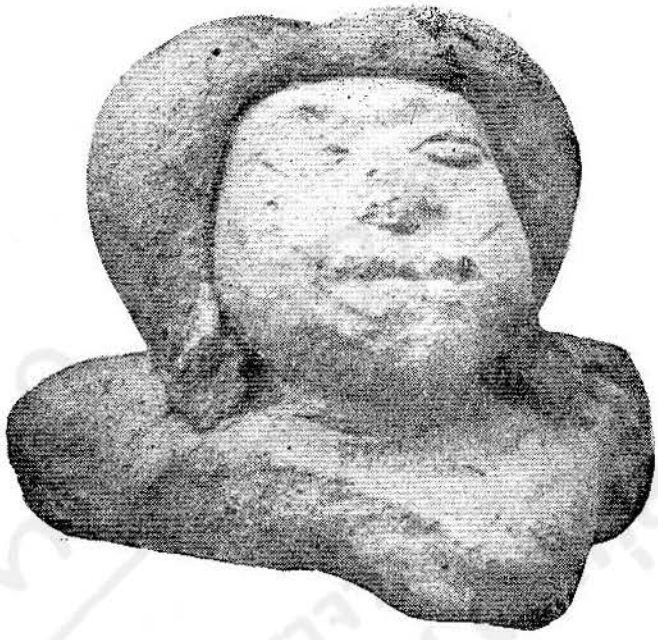

(รูปที่ ๒๗)
ศีรษะคน
แสดงการไว้ผมหวี่แสกกลาง

บนโครงร่างที่ง่าย ๆ เช่นนี้ก็มีลายปูนปั้นเข้ามาประกอบ หรือลายดินเผาซึ่งหาได้ยากกว่ามาก และคงมีอยู่โดยเฉพาะในสมัยก่อตั้งศิลปวัฒนธรรมเท่านั้น ความมั่งคั่งของลวดลายเครื่องประดับเหล่านี้ย่อมเปลี่ยนแปลงไปแล้วแต่ความสำคัญของศาสนสถาน เช่นเดียวกับฝีมือความงาม ก็ขึ้นอยู่แก่ความชำนาญของช่าง โดยทั่วไปเราอาจกล่าวได้ว่าลวดลายเครื่องประดับเหล่านี้ รวมทั้งคุณภาพของฝีมือ จะค่อย ๆ เสื่อมลงเมื่อเวลาล่วงเลยไป แต่การค้นคว้าเมื่อเร็ว ๆ นี้ *(ในพ.ศ. ๒๕๐๙)* ก็ดูเหมือนจะพิสูจน์ว่าความเสื่อมนี้ไม่ได้เป็นไปโดยสม่ำเสมอหรือติดต่อกันลงไปตลอดเวลา แต่กลับมีการฟื้นฟูใหม่ขึ้นอย่างแท้จริงชั่วระยะเวลาอันสั้น อย่างน้อยที่สุดก็ในสถานที่บางแห่ง การฟื้นฟูใหม่นี้เกิดขึ้นพร้อมกับเวลาที่อิทธิพลของศิลปศรีวิชัยได้แผ่เข้ามา และแสดงโดยการปรากฏมีลวดลายเครื่องประดับแบบใหม่ ตลอดจนความสำคัญอย่างทันทีทันใดของรูปอาคารจำลองเครื่องประกอบอาคารที่มีรูปร่างกลม ลูกกรง และการปรากฏมีลายรูปสัตว์และพันธุ์พฤกษาแบบใหม่ เช่นเดียวกับเทคนิคในการก่อสร้างที่ดีขึ้นด้วยชั่วขณะ

ประติมากรรมดินเผาแสดงให้เห็นฝีมือที่น่าชมที่สุด *(โบราณสถานหมายเลข ๓๙ และ ๔๐ ณ เมืองคูบัว)* ทั้งทางด้านรูปมนุษย์ *(รูปที่ ๒๗)* และลวดลายเครื่องประดับของ

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

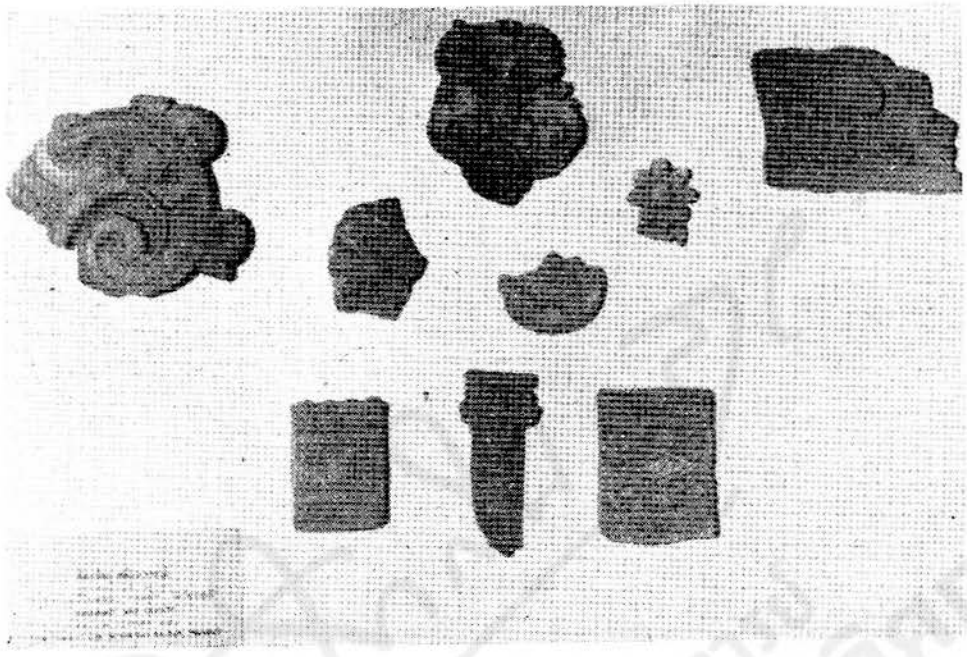

(รูปที่ ๒๘)
ประติมากรรมลวดลายเครื่องประดับของสถาปัตยกรรม

สถาปัตยกรรม *(รูปที่ ๒๘)* แต่การละทิ้งดินเผาไปใช้ปูนปั้นอย่างรวดเร็วก็อาจเกิดขึ้นเพราะปัญหาเกี่ยวกับการผลิต การประดิษฐ์ประติมากรรมดินเผาอาจทำได้เฉพาะช่างที่เชี่ยวชาญเท่านั้น ต้องเป็นช่างปั้นที่มีความเฉลียวฉลาดและรู้จักเทคนิคเป็นอย่างดี รวมทั้งต้องมีความรู้อย่างสมบูรณ์เกี่ยวกับความยากลำบากในการผลิตประติมากรรมที่มักมีขนาดค่อนข้างใหญ่ ความคุ้นเคยต่อดินที่ใช้เผาอิฐย่อมไม่อาจนำมาใช้ได้ เพราะต้องใช้ดินที่ละเอียดอ่อนและต้องคอยควบคุมการเผาอย่างใกล้ชิด ต้องกะไว้ก่อนถึงการนำชิ้นส่วนเหล่านั้นมาติดต่อกันในภายหลังตลอดจนแกนที่อยู่ภายในฯลฯ ตรงกันข้ามกับการใช้ปูนปั้น การใช้ดินเผาเป็นเทคนิคที่ช้า ละเอียดอ่อน มักผิดพลาดได้ง่าย และอาจจะทำได้ก็โดยสำนักช่างที่เชี่ยวชาญเป็นพิเศษเท่านั้น สถานะการณ์ทั้งหมดนี้ย่อมป้องกันมิให้การประดิษฐ์ประติมากรรมดินเผาสามารถแพร่หลายโดยทั่วไป แต่ทำให้การผลิตประติมากรรมปูนปั้นเข้ามาแทนที่

(ยังมีต่อ)